

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0131-з
спеціальності: 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
С. В. Нілова

Керівник: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. п. н.
_____ О. О. Андрющенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. п. н.
_____ Л. М. Шульга

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«_____» _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Нілової Світлани Вікторівни

1. Тема роботи: «Розвиток творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності»

керівник роботи Андрющенко Олена Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти
затверджені наказом ЗНУ від «20» липня 2022 року № 886 – с

2. Строк подання студентом роботи 01 лютого 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): проаналізувати сутність ключових понять дослідження; з'ясувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці сучасної початкової школи; охарактеризувати вікові особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи; визначити педагогічний потенціал художньої діяльності в контексті розвитку творчих здібностей учнів початкової школи; розробити і обґрунтувати модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час; розробити методичний супровід поетапного запровадження моделі в урочний та позаурочний час.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 рисунки – «Єдність діяльності особистості в художньо-творчій діяльності» (за М. Каганом), «Модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час»

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Андрющенко О.О.	05.02.22 р.	05.02.22 р.
Розділ 1	Андрющенко О.О.	15.04.22 р.	15.04.22 р.
Розділ 2	Андрющенко О.О.	09.06.22 р.	09.06.22 р.
Висновки	Андрющенко О.О.	14.09.22 р.	14.09.22 р.
Додатки	Андрющенко О.О.	26.11.22 р.	26.11.22 р.

7. Дата видачі завдання: 05.02.22 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	лютий	виконано
2.	Написання вступу	березень	виконано
3.	Написання першого розділу	квітень-травень	виконано
4.	Написання другого розділу	червень	виконано
5.	Написання висновків	вересень-жовтень	виконано
6.	Оформлення додатків	листопад	виконано
7.	Оформлення роботи, рецензування	грудень	виконано
8.	Захист	лютий	

Студент _____ Нілова С.В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Андрющенко О.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 53 с., 1 таблиця, 2 рисунки, 50 джерел, 3 додатки.

Мета дослідження: розроблення і теоретичне обґрунтування моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності.

Об'єкт дослідження: процес розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності.

Предмет дослідження: модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.

Методи дослідження: загальні методи наукового пізнання – діалектичний і логічний методи пізнання, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція при аналізі впливу художньої діяльності на розвиток творчих здібностей, моделювання розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності; методи теоретичного дослідження – педагогічний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності, структури і особливостей розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

Теоретичне значення роботи полягає в науковому обґрунтуванні Моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.

Практичне значення полягає в розробленні моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності, методичного супроводу та укладенні діагностичних методик.

Галузь використання: заклади освіти.

ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ, УЧНІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ, ХУДОЖНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ, УРОЧНА І ПОЗАУРОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

SUMMARY

Nilova S. V. Development of Creative Abilities of Primary School Students by Means of Artistic Activity

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, conclusions, a list of used literature (50 articles, 3 of foreign origin), and appendices.

The European vector of affirming a person as the highest value in society directs modern education in Ukraine to the development of the creative potential of each individual. All in all, creativity occupies one of the leading places in the individual's system of values and necessities as a higher spiritual need, the satisfaction of which ensures success in individual life activities. In the conditions of martial law in Ukraine, the problem of creativity actualized itself as one of the democratic values aimed at the freedom of self-realization.

The purpose of the research is the development and theoretical substantiation of a model for the development of creative abilities in primary school students by means of artistic activity. The research tasks:

- 1) to analyze the terminological field of research with the problem of the individual's development of creative abilities and to clarify the essence of the concept of “creative abilities”;
- 2) to characterize the age-specific features of the development of creative abilities in primary schoolers;
- 3) to determine the pedagogical potential of artistic activity in the context of the development of creative abilities of primary schoolers;
- 4) to create a model for the development of creative abilities in primary school students through artistic activities in school and outside of school;
- 5) to substantiate the conceptual basis of the model of creative ability development in elementary school students through artistic activity;

6) to develop methodical support for the step-by-step introduction of a model for the development of the creative abilities of primary school students by means of artistic activities during school and extracurriculars.

The research object of the qualifying work is developing the creative abilities of primary school students through artistic activities.

The research subject is a model of the development of creative abilities of primary school students through artistic activities during school and extra-time.

The part 1 “Theoretical and methodological foundations of the problem of the development of creative abilities of primary school students by means of artistic activity” contains an analysis of the terminological field of research on the problem of the development of creative abilities of an individual and clarifies the essence of the concept of “creative abilities”, characterizes the age-specific features of the development of creative abilities of primary school students; determines the pedagogical potential of artistic activity in the context of the development of creative abilities of primary school students.

In the part 2 “Theoretical substantiation of the model of the development of creative abilities of primary school students by means of artistic activities during school and extracurricular hours”, a model of the development of creative abilities of primary school students by means of artistic activities during school and extra-curricular hours was developed; the conceptual foundations of the model for the development of creative abilities of primary school students by means of artistic activity were substantiated.

The obtained results can be used by primary school teachers, after-school care teachers during creating the educational process and solving educational and developmental tasks for the designing of artistic and creative abilities of primary school students at school and extracurricular time.

Keywords: creative abilities, elementary school students, artistic activity, extracurricular activities.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади проблеми розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності	12
1.1. Термінологічне поле дослідження проблеми розвитку творчих здібностей особистості	12
1.2. Вікові особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи	19
1.3. Педагогічний потенціал художньої діяльності в контексті розвитку творчих здібностей учнів початкової школи	29
Розділ 2. Теоретичне обґрунтування моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.....	42
2.1. Мета, завдання і структура моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.....	42
2.2. Концептуальні засади моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час	46
2.3. Методичні аспекти запровадження моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності	50
Висновки.....	59
Список використаних джерел.....	62
Додатки.....	66

ВСТУП

Європейський вектор утвердження людини як найвищої цінності в суспільстві спрямовує сучасну освіту в Україні на розвиток творчого потенціалу кожної особистості. Адже творчість у системі цінностей і потреб особистості посідає одне з провідних місць, як вища, духовна потреба, задоволення якої забезпечує успіх в індивідуальній життєдіяльності. В умовах воєнного стану в Україні проблема творчості актуалізується як одна з демократичних цінностей, спрямована на свободу самореалізації.

Актуальність проблеми підтверджується основними положеннями законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національної доктрини розвитку освіти XXI століття, Концепції Нової української школи та ін.

Серед основних завдань початкової загальної освіти задекларовано всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, розвиток самостійності та творчості.

Наукові джерела і передовий педагогічний досвід свідчать, що розвиток творчих здібностей в дитини необхідно починати якомога раніше, а молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку творчої активності. Тому важливого значення набуває проблема розвитку творчих здібностей учнів саме початкових класів. Тому завдання з розвитку творчих здібностей учнів у розбудові нової української школи набуває пріоритетного значення і розглядається в її концепції як процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації власного природного потенціалу та творчого ставлення до життя, формування відповідальності за себе, за добробут нашої країни.

Актуальність проблеми підтверджується дослідженнями науковців (І. Бех, В. Кліменко, С. Ладивір, В. Моляко, О. Музика, Т. Піроженко, Л. Рябокінь, Л. Сохань, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.), в яких викладено

теоретичні аспекти, концептуальні положення інноваційних підходів у реалізації освітніх завдань із розвитку творчих здібностей учнів.

Науково доведено, що в період молодшого шкільного віку найбільш інтенсивно формуються пізнавальна, духовна сфера особистості (Н. Ветлугіна, Л. Виготський, А. Запорожець, О. Дем'янчук та ін.), завдяки віковим психологічним особливостям, які сприяють засвоєнню основ систематичних знань, закладанню фундаменту її характеру, волі, світогляду, ідеалів. Важливим аспектом є формування в неї емоційного позитивного ставлення до дійсності, яке закладає готовності до творчого самовираження.

Особливе місце у розвитку творчих здібностей посідають різні види художньої діяльності, завдяки яким дитина набуває досвід емоційно-почуттєвого сприймання, створення естетичних продуктів за законами краси. Аналіз наукових публікацій з висвітлення досліджуваної проблеми доводить, що науковці (І. Біла, Н. Ветлугіна, Л. Михайлова, О. Наконечна, О. Рудницька, В. Чернякова тощо) розглядають художню діяльність учнів як складну систему взаємопов'язаних дій психологічного та практичного плану, спрямованих на сприйняття і оцінку творів мистецтва, творчий задум роботи, перетворення учнями самих себе і включає різноманітні жанри і художні засоби.

Дослідження сучасних науковців висвітлюють різні аспекти розвитку творчих здібностей засобами художньої діяльності (Е. Белкіна, В. Вільчинський, І. Демченко, О. Калініченко, В. Кардашов, С. Коновець, Л. Любарська, Б. Неменський, М. Резниченко, І. Руденко, С. Свид, Г. Сотська, В. Шпільчак, І. Янковська), розглядають творчість як найвищу цінність і вважають пріоритетним для молодшого школяра процес творення як діяльності з самопізнання й саморозвитку.

Однак, незважаючи на багатоаспектне висвітлення проблеми розвитку творчих здібностей, питання їхнього розвитку в учнів початкової школи засобами художньої діяльності залишається актуальним і зумовлено наявністю суперечностей між:

- вимогами Державного стандарту до розвитку в учнів початкової школи

творчих здібностей, і спрямуванням освітнього процесу художньої діяльності на практиці переважно на логічний рівень усвідомлення змісту мистецьких творів і технічний рівень виконавства;

- наявними особистісно-розвивальними можливостями художньої діяльності і недостатнім її використанням в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Наявність означених суперечностей, актуальність цієї проблеми, її важливість для педагогічної теорії і недостатній рівень розробленості щодо освітньої практики зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності».

Мета дослідження полягає в розробленні і теоретичному обґрунтуванні Моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати термінологічне поле дослідження проблеми розвитку творчих здібностей особистості та з'ясувати сутність поняття «творчі здібності».

2. Охарактеризувати вікові особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

3. Визначити педагогічний потенціал художньої діяльності в контексті розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

4. Розробити модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.

5. Обґрунтувати концептуальні засади моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності.

6. Розробити методичний супровід поетапного запровадження моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.

Об'єкт дослідження – процес розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності.

Предмет дослідження – модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.

Для розв'язання поставлених завдань було застосовано наступні **методи дослідження**:

- *загальні методи наукового пізнання*: діалектичний і логічний методи пізнання, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція при аналізі впливу художньої діяльності на розвиток творчих здібностей, моделювання розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності;

- *методи теоретичного дослідження*: педагогічний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності, структури і особливостей розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

Використані методи забезпечили комплексне пізнання предмета дослідження, дали можливість якісно проаналізувати науково-теоретичні дані.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому обґрунтуванні моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час, яка сприяє: розумінню особливостей художньої діяльності, ознайомленню з художніми виразними засобами; розвитку уявлення про види мистецтва і засоби виразності; розвитку чуттєвого сприйняття світу, формуванню естетично-ціннісного ставлення до краси; розвитку асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; художньо-творчому самовираженню учнів. Укладені діагностичні методики і система урочної і позаурочної діяльності можуть бути використані вчителями початкових класів, вихователями ГПД при вирішенні завдань із розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час освітнього процесу..

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Термінологічне поле дослідження проблеми розвитку творчих здібностей особистості

Сучасна система освіти України на етапі реформування потребує пошуку засобів, покликаних створити оптимальні умови для творчої самореалізації кожної дитини, підвищити якість початкової освіти з метою забезпечення розвитку творчих здібностей учнів початкової школи. Про це йдеться в нормативно-правових документах, що регламентують діяльність закладів загальної освіти в Україні, зокрема у в Державному стандарті початкової освіти в Україні.

Серед основних завдань початкової загальної освіти задекларовано всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, розвиток самостійності та творчості [8, с. 1].

У вирішенні зазначених завдань важливу роль відіграє мистецька галузь, яка сприяє розвитку творчих здібностей та художньо-творчому самовираженню, здатності до творчої самореалізації.

Дослідження проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів стає можливим за умови розгляду ключових дефініцій: «творчість» і «творчі здібності».

Аналіз поняття «творчість» дозволяє зробити висновок про його трактування у двох аспектах. Перший, філософський, торкається природи творчості як вищої форми креативності, що розуміється універсально. Другий аспект – психологічний, який передбачає аналіз механізмів перебігу творчості.

Так, філософський словник тлумачить «творчість» як людську здатність виходити за межі наявного стану речей та шляхом зміни природних сутностей виробляти те, чого поза людиною, людською діяльністю не існує та існувати не може [43].

Поняття «творчість» розглядається філософами як: засіб самобуття людини, її діяльність, мистецтво, створення нових цінностей матеріального і духовного світу (Аристотель, М. Бердяєв, Г. Гегель та ін.); духовне прозріння, непередбачуване явище, інтуїція, прояв єдності свідомого і несвідомого (А. Бергсон, І. Кант, Платон та ін.); прагнення особистості усвідомити на духовному рівні внутрішній і зовнішній світ (Г. Сковорода, Е. Фромм та ін.); екзистенцію (М. Бердяєв, В. Франкл, М. Хайдеггер та ін.). Філософи (М. Бердяєв, Г. Гегель, І. Кант, Г. Сковорода та ін.) вбачають необхідними характеристиками особистості для творчого процесу: уяву, фантазію, зорову пам'ять, працелюбність, жагу до пізнання світу, сильні волюві якості, інтуїцію, емоційність, відчуття свободи.

Узагальнення філософських поглядів дозволяють схарактеризувати творчість як процес, спрямований на створення нових матеріальних і духовних цінностей, основою якого є потреба особистості в самореалізації і уяві, продуктивна властивість якої залежить від синергії розуму і чуттєвого досвіду людини.

У психологічному визначенні творчості досліджуваний феномен трактується як «високосвідома діяльність людини, спрямована на створення нових продуктів матеріальної і духовної культури, які мають суспільно-історичну цінність» [32, с. 352]. Але погляди психологів на сутність творчості різняться.

У визначенні творчості в психології спостерігаються три підходи: гносеологічний, аксіологічний і цілісний. Представники гносеологічного підходу (А. Асмолов, М. Под'яков) трактують творчість як пошук способів рішення нестандартної задачі в умовах невизначеності. Представники аксіологічного підходу (К. Ясперс, А. Бергсон) основою творчості вважають

глибинну екзистенцію людини, а інтуїцію способом її осягання. Основу для розуміння цілісного підходу (В. Давидов, Л. Виготський, О. Леонт'єв) складає система взаємовідносин особистості та світу, реальне перетворення предметної дійсності, культури та самого себе.

З теорією цілісного підходу погоджується вітчизняний дослідник психологічних аспектів творчості В. Роменець і розглядає творчість як діяльність, у процесі якої відбувається формування людини та уможливлення «вияву її неповторної індивідуальності» [34, с. 9].

У контексті діяльності розглядають творчість й інші психологи (Д. Богоявленська, Н. Лейтес, І. Лернер, В. Моляко, А. Петровський та ін.) і зазначають про її подвійний психологічний аспект: особистісний (здібності, мотивація) і процесуальний (знання, вміння, навички). Так, Д. Богоявленська вбачає розкриття механізму творчості лише в процесуально-діяльнісній парадигмі та вважає позицію суб'єкта діяльності можливістю творчих досягнень.

У дослідженні психологічного механізму творчості Я. Пономар'єв дійшов до висновку, що саме процес приносить особистості задоволення і виявляє серед її характерних особливостей оригінальність, ініціативність, високу самоорганізація, величезну працездатність.

Значний внесок у дослідження теоретичних основ проблеми творчості та її тлумачення було зроблено Г. Костюком, який вважав, що творчість може знаходитися в різних станах, а її механізми починають працювати в процесі самореалізації людини і є для неї найвищою насолодою [45]. У зв'язку з цим творчість розглядається представниками гуманістичної психології як цінність, яка надає людському життю сенс.

Творчість як особистісну потребу вищого, духовного рівня розглядали Е. Фромм, К. Роджерс, А. Маслоу і вважали її прагненням до самовираження людини, форму її існування. Науковці вказували на те, що будь-яка людина може творчо діяти і перетворювати зовнішній світ і саму себе в процесі творчої діяльності.

Так, А. Маслоу вважав, що творчість може проявлятися навіть у повсякденному житті людини і виокремлював дві стадії – первинну і вторинну. Первинну стадію науковець називав пошуком ідеї, в процесі якої людиною рухає емоція інтересу і супроводжується натхненням, збудженням, імпрровізацією. Вторинну стадію вчений характеризував як матеріалізацію ідеї, під час якої сила пізнавального інтересу знижується, а підвищується роль самодисципліни і наполегливої праці [49].

Як найвищу цінність розглядають творчість і сучасні вітчизняні науковці (І. Бех, В. Кліменко, С. Ладивір, В. Моляко, О. Музика, Т. Піроженко, Л. Рябокiнь, Л. Сохань, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.) і вважають пріоритетним для молодшого школяра процес творення як діяльності з самопізнання й саморозвитку, а не продукт творчої діяльності, не його якість відповідно до художньо-естетичних критеріїв, що є вирішальним для нашого дослідження.

Педагогічне тлумачення поняття «творчість» зосереджується на продуктивній діяльності, результатом якої є «якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення», «формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності учнів, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань» [7, с. 326].

Відомий вітчизняний учений, педагог-практик В. Сухомлинський наголошував на духовній складовій творчості і вважав її діяльністю, в процесі якої розкривається внутрішній світ людини, забезпечується взаємозв'язок між інтелектуальним життям особистості та проявом її потенціалу в активній діяльності [41, с. 471].

Важливою для нашого дослідження є концепція життєтворчості особистості (О. Бандура, В. Доній, І. Єрмаков, Г. Ковганич, В. Ляшенко, Л. Михайлова, В. Мозговий, Г. Несен, Л. Сохань, С. Шевцова та інші), згідно з якою творчість є вищою формою прояву природи людини, яка виявляється в свободі вибору стратегії життя, свідомому перетворенні самого себе.

Отже, аналіз досліджень проблеми творчості в галузі філософії, психології і педагогіки дозволяє нам визначити «творчість» як діяльність людини, що забезпечується її здібностями, мотивами, уявою, інтуїцією, мисленнєвою діяльністю, знаннями й досвідом і спрямовується як на продукування нових матеріальних та духовних цінностей, так і на власне життєтворення.

Проблема творчих здібностей є однією з найбільш дискусійних в сучасній педагогіці і психології. Значні труднощі у визначенні поняття «творчі здібності» пов'язані з загальноприйнятим розумінням терміну. У літературі багато тлумачень цього поняття.

Так, С. Гончаренко у тлумаченні поняття розрізняє здібності загальні – такі, що виявляються у будь-якій діяльності, і спеціальні – характерні для певних її видів (математичні, технічні, музикальні та ін). Кожна здібність становить складну синтетичну якість людини, в якій поєднано окремі психічні властивості (чутливість, спостережливість, особливості пам'яті, уяви, мислення) [7].

Провідні визначення поняття здібностей окреслюються такими найсуттєвішими ознаками як: індивідуально-психологічні особливості особистості; особливості, які відповідають за успішне виконання певних видів діяльності; особливості, які не можна звести до наявних знань, умінь і навичок, але за їхньою допомогою можуть пояснити легкість і швидкість оволодіння знаннями і навичками. Згідно з теоретичними дослідженнями визначення поняття здібностей варто назвати внутрішні особливості людини, її індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють її від інших впливають на успішність виконання певної діяльності.

Творчі здібності відносяться сучасними науковцями до загальних здібностей. Так, Я. Пономарьов визначає творчі здібності як «ступінь сформованості загальних здібностей для будь-якої форми поведінки, в тому числі й творчої» [31, с. 12]. Науковець вважає, що кожна людина з високим рівнем розвитку загальних здібностей, здатна до творчої діяльності, а здібність

до творчого саморозвитку залежить від прояву творчої активності і від прагнення до дії.

У дослідженні проблеми творчих здібностей В. Дружинін виокремлює три фактора: роль інтелекту, незалежність творчості від інтелекту, зумовленість інтелектуальною обдарованістю, особистими якостями та мотивацією [11, с. 49]. Психолог диференціює загальні інтелектуальні здібності на пізнавальні (здатність здобувати знання) й творчі (здатність перетворювати знання, вирішувати завдання).

Основними властивостями здібностей Г. Костюк вважав: уважність, чутливість, сприйнятливність до зовнішніх вражень, спостережливість; якості пам'яті людини; здатність перетворювати дійсність в образах, уявленнях; здатність людини мислити, а саме – широта, глибина та зрозумілість думки, її послідовність, самостійність, критичність, свобода від шаблонних способів розв'язування завдань [22].

У визначенні творчих здібностей С. Рубінштейн указував на тісний зв'язок знань, умінь і навичок та їхню взаємообумовленість: з одного боку, здібності – передумова оволодіння знаннями, вміннями, навичками, а з іншого боку – в процесі цього оволодіння відбувається формування здібностей. Науковець вважав діяльність основою розвитку здібностей і пов'язував здібності не з конкретним характером людської діяльності, а з розвитком психічних процесів.

У визначенні сутності здібностей Б. Теплов серед основних ознак виокремив: індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої; індивідуальні особливості, які відносяться до успішності виконання будь-якої діяльності; відокремлення від тих знань, навичок або вмінь, які вже вироблені у людини. Науковець у теоретичному обґрунтуванні успіху вказував на своєрідне поєднання здібностей, що характеризують дану особистість і приділяв велику увагу проблемі співвідношення задатків і здібностей [42].

Дж. Гілфорд у визначенні поняття «творчі здібності» виокремлював такі

основні характеристики як: здатність до виявлення та постановки проблеми; генерування значної кількості ідей; оригінальність (здатність відповідати на подразники нестандартно); здатність удосконалювати об'єкт, додаючи деталі, здатність вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу [48].

Слід зазначити, що характеристику творчих здібностей науковці пов'язують із видом творчості. Так, Дж. Гілфорд та Е. Торренс процес художньої творчості характеризують виявом таких здібностей, як: швидкість мислення, аналогія і протиставлення, експресивність, уміння переключатися з однієї групи об'єктів на інший, адаптаційна гнучкість або оригінальність. Творчу особистість науковці характеризують такими рисами як: яскравість вражень, образність пам'яті, багате уявлення і високий емоційний стан, гострота уваги до життя, уміння вибирати об'єкти уваги і закріплювати у пам'яті ці враження, вводити до системи асоціацій і зв'язків, що визначаються творчою уявою [50].

У структурі творчих здібностей вітчизняні науковці В. Моляко та Л. Музика розглядали: процес усвідомлення суб'єктом окремих умінь (діяльнісний компонент), дій та операцій (операційно-когнітивний компонент), усвідомлення цінності діяльності, яке відбувається через оцінку референтних осіб (референтний компонент) [26, с. 50].

Головним компонентом у структурі творчих здібностей О. Мелік-Пашаєв називає естетичне ставлення, як комплекс індивідуальних, виборчих зв'язків дитини з різними естетичними якостями навколишньої дійсності в мистецтві, природі, побуті, суспільстві. Науковець називає естетичне ставлення першоосновою здібностей до художнього творчості, без якої неможлива творча діяльність взагалі.

Важливим для нашого дослідження є наукові визначення особливостей творчих здібностей в художній діяльності, до яких сучасні вітчизняні вчені відносять такі компоненти: емоційно-ціннісний (художньо-почуттєве сприйняття, спостережливість, емоційна чуйність, увага до внутрішнього світу інших, здатність до співпереживання), креативний (творча уява, художньо-

образне мислення, асоціативне мислення) і спеціальний (спеціальні якості, вміння та навички) [16].

Аналіз дослідження проблеми розвитку творчих здібностей в художній діяльності дозволяє визначити такі особливості як: здатність до емоційно-почуттєвого сприйняття, співпереживання, естетичної емпатії, наявність творчої уяви, художньо-образного і асоціативного мислення, синестезії.

Отже, на основі вищевикладеного можна зробити висновок, що більшість науковців визначають творчість як системне явище, що забезпечується здібностями, мотивами, уявою, інтуїцією, знаннями й досвідом особистості і спрямовується як на продукування нових матеріальних та духовних цінностей, так і на власне життєтворення. Поняття розвитку творчих здібностей визначається як процес сприяння творчій діяльності та активності, розвитку і вихованню особистості, що виявляється в якісних психологічних змінах та творчому самовираженні індивідуальності. Основними характеристиками творчих здібностей в науковій літературі називаються: внутрішня мотивація, здатність до виявлення та постановки проблеми; генерування значної кількості ідей; оригінальність, нестандартність у вирішенні завдань; здатність удосконалювати об'єкт, вирішувати проблеми; здатність до аналізу і синтезу відповідно до вимог певного виду творчої діяльності. З'ясовано, що творчі здібності розвиваються у процесі творчої діяльності; специфіка творчих здібностей в художній діяльності полягає у здатності до емоційно-почуттєвого сприйняття, співпереживання, естетичної емпатії, наявності творчої уяви, художньо-образного і асоціативного мислення, синестезії.

1.2. Вікові особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи

У з'ясуванні питання розвитку творчих здібностей учнів початкової школи слід звернутися до вчення відомих психологів: Л. Виготський вважав

творчість нормою дитячого розвитку, В. Кудрявцев розглядав її як універсальний і природний спосіб існування дитини, Н. Лейтес указував на схильність до творчості кожної здорової дитини під час емоційного спілкування з оточуючим світом як потребу у вираженні особистого переживання, що доводить здатність дитини до творчої діяльності, її потребу в творчій самореалізації і необхідність для повноцінного розвитку.

Особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи залежать від вікових і психологічних характеристик дитини, її особистості, життєвого досвіду, вміння зосереджуватися на завданні, планувати свою роботу, взаємодіяти з учителем і однокласниками, що забезпечує активне включення в творчу діяльність.

Для нашого дослідження вважаємо за необхідне визначити і охарактеризувати вікові особливості учнів початкової школи, які сприяють розвитку в них творчих здібностей.

Аналіз психолого-педагогічної літератури доводить, що молодший шкільний вік вважається науковцями сприятливим періодом для розвитку творчих здібностей завдяки своїм унікальним психофізіологічним можливостям: розвитку мислення, уваги, пам'яті, емоцій, сприйняття.

Науково доведено, що в період молодшого шкільного віку найбільш інтенсивно формуються пізнавальна, духовна сфера особистості (Н. Ветлугіна, Л. Виготський, А. Запорожець, О. Дем'янчук та ін.), завдяки віковим психологічним особливостям, які сприяють засвоєнню основ систематичних знань, закладанню фундаменту її характеру, волі, світогляду, ідеалів. Важливим аспектом є формування в неї емоційного позитивного ставлення до дійсності, яке закладає готовності до творчого самовираження.

Активний розвиток пізнавальної сфери учнів початкової школи зумовлюється завдяки стрімкому прогресу мислення, яке набуває домінуючої позиції у впливі на роботу інших пізнавальних процесів.

У психологічній науці мислення розглядається як процес аналізу і синтезу під час опосередкованого і узагальненого відображення дійсності, який

розпочинається тоді, коли даних чуттєвого пізнання виявляється недостатньо для розв'язання поставленої проблеми. До особливостей мислення учнів початкової школи психологи відносять його образність і розглядають образне мислення як три розумові процеси: створення образу, оперування ним і орієнтацію в просторі [32].

Новоутвореннями молодшого шкільного віку психологи вважають формування теоретичного мислення, яке дозволяє учню вирішувати завдання, орієнтуючись на внутрішні суттєві властивості і стани, засвоювати окремі знання та узагальнювати отриману інформацію. Теоретичне мислення сприяє формуванню інтелектуальних операцій і стимулює якісні зміни інших функцій, що в результаті запускає механізм інтелектуалізації всіх психічних процесів.

Зважаючи на те, що особливістю молодшого шкільного віку є високий інтерес дітей до продуктивних видів діяльності, художня діяльність розглядається як специфічна для зазначеного вікового періоду у вирішенні проблеми розвитку творчих здібностей. Досліджуючи мисленнєві процеси молодших школярів у художніх видах діяльності, О. Дьяченко і В. Мухіна використовують поняття «художньо-образне мислення», яке має певну специфіку, що виявляється в створених образах і характеризується емоційністю, неповторністю, яскравістю, асоціативністю, декоративністю, оригінальністю [27].

У визначенні художнього мислення сучасні науковці характеризують його як процес художнього пізнання світу, феномен образного мислення, який відзначається своєрідністю мисленнєвої діяльності, спрямованої на розуміння і створення художніх образів. Ефективний розвиток художнього мислення відбувається в художній продуктивній діяльності, яка детермінує розвиток таких психологічних особливостей молодших школярів як: багату творчу уяву; образну пам'ять; прагнення йти від задуму до втілення, від думки до дії; здатність до трансдуктивного умовиводу, в тому числі й художнього; розуміння ідейно-сміслового змісту художніх творів; оволодіння смисловою стороною мови, емоційно-оцінною лексикою [15, с. 105].

На етапі початкового шкільного навчання мислення учня нерозривно пов'язано з уявою, яка характеризується здатністю до відтворення, нестійкістю і спонтанністю. Л. Виготський обґрунтував положення, що в молодшому шкільному віці уява є новоутворенням цього періоду розвитку. Зароджуватись активна уява починає раніше, але саме її довільність є новоутворенням молодшого шкільного віку, в це час уява розвивається особливо бурхливо і має визначальний вплив на всі види діяльності і активності дитини [5].

В ході навчальної діяльності школярі опановують «сукупність засобів зовнішнього, предметного вираження продуктивної уяви», і чим більшою кількістю знань вони оволодівають, чим більше збагачують когнітивний досвід враженнями, тим більшого розвитку набуває їхня уява [40, с. 8].

Психологи пов'язують уяву з процесом створення уявлень, які в дійсності людина не сприймала, і має характер репродуктивної на основі раніше отриманого досвіду, і творчої, завдяки якій створюються нові оригінальні образи та ідеї [10, с. 297].

Роль уяви в розвитку творчих здібностей дітей відзначають психологи, наголошуючи, що завдяки роботі уяви в дитинстві відбувається пізнання навколишнього світу, в якому дитина має можливість вийти за межі звичного життєвого досвіду, поєднати відразу кілька епізодів зі свого життя з образами, отриманими з різних творів мистецтва. У творчій діяльності молодший школяр свідомо змінює реальні події із життя, доповнює задум автора, що свідчить про особистісне ставлення дитини до них і підтверджує творчий характер діяльності. Найбільш яскравий прояв уяви молодших школярів можна спостерігати в художній діяльності.

На початку навчання уява молодшого школяра характеризується бурхливістю, яскравістю образів, некерованістю, перетворенням образів, що забезпечує фантазування дитини, але разом із тим і відображає об'єктивну дійсність, дозволяє поєднувати реальне і абстрактне.

Згодом уява набуває поступового розвитку, вдосконалюється відтворююча уява, стає дедалі реалістичнішою і більш керованою. У процесі

навчання уява набуває важливого значення: дозволяє передбачити майбутні результати і досягнення, формувати план своєї діяльності, спрямовувати свої дії на досягнення мети. Г. Костюк вважає, що уява впливає на об'єктивне сприймання інформації дитиною, дозволяє систематизувати її або занурюватись в деталізацію будь-якого її аспекту. З розвитком уяви відбувається опанування учнями більш складної інформації, вирішенню завдань. У формуванні ціннісних орієнтацій набуває нового порядку складність їх думок стосовно ставлення і особистісної позиції до об'єктів навколишньої дійсності [21].

Згодом зростає продуктивна функція уяви, що дозволяє учням створювати складніші продукти діяльності, реалізовувати свої творчі здібності, формувати неординарну особистість.

Для розвитку уяви особливого значення набуває можливість молодшого школяра реалізовувати себе в різних видах діяльності, особливо в творчій активності. Якщо дитина відчуває дефіцит діяльнісного самовираження, і не має можливість виразити свої позицію, досвід, почуття, враження, думки, мрії тощо в будь-якому виді діяльності, то відсутність самореалізації призводить до сповільнення темпів не лише уяви, але й усіх психічних пізнавальних процесів, що в цілому гальмує формування ціннісних орієнтацій.

Психолого-педагогічні науки містять трактування терміну «творча уява», який розглядається науковцями як ознака творчого мислення, здатність уявляти те, чого раніше не було. Ознакою творчої уяви учнів є створення нових образів у процесі навчання. Активна фаза розвитку творчої уяви відбувається в молодшому шкільному віці в процесі діяльності, яка вимагає від школяра створення образів шляхом комбінування та перетворення вже наявних у пам'яті уявлень. Це пояснює пріоритетне значення уяви в творчому розвитку молодшого школяра, що констатував Л. Виготський у твердженні «навчити творчому акту не можна, але це зовсім не означає, що не можна педагогу сприяти його освіті та появі!» [6, с. 247].

Художня діяльність сприяє яскравому і вільному прояву уяви молодших школярів, адже в процесі неї діти відтворюють реальну дійсність, створюють

нові фантастичні образи та ситуації, запозичують відомі сюжети, строфи віршів, графічні образи. Учні як усвідомлено комбінують відомі сюжети, створюють нові образи, гіперболізують окремі сторони та якості своїх героїв, так і несвідомо створюють нові образи художніми засобами за допомогою уяви і поряд із цим пізнають навколишній світ. Процес пізнання в художньо-творчій діяльності, за ствердженням науковців, супроводжується позитивними емоціями.

На думку вчених пам'ять, мислення, уява під впливом емоцій виступають стимулом творчої діяльності, що доводить важливу роль емоцій у розвитку творчих здібностей. Науковці вважають, що процес творчості неможливий без емоційного переживання. Встановлений вітчизняними науковцями зв'язок між пам'яттю і емоціями доводить, що епізоди, які супроводжуються позитивними або негативними емоціями, краще запам'ятовуються учнями, зберігаються в пам'яті і мотивують до творчого самовираження [13].

Емоції як найважливіший фактор розвитку творчих здібностей розглядають І. Бех, Л. Виготський, О. Запорожець, К. Ізард, В. Сухомлинський, Н. Трофаїла та ін. і вважають емоційне переживання необхідним для мотивації, організації і спрямуванні сприйняття, мислення і дії; розвитку творчої уяви, фантазії і формування в дитини культури почуттів [34].

До особливостей емоційної сфери молодших школярів науковці відносять легкість у виникненні емоцій, емоційну чуйність на яскраві образи і констатують, що ситуативні емоційні реакції переростають в стійкі особливості особистості й починають впливати на мотивацію молодшого школяра. Також важлива роль емоцій відзначалась у поєднанні з пізнавальною активністю. В. Сухомлинський вбачав творчий початок саме в гармонії думки і почуттів і вважав красу як засіб безпосереднього впливу на дитину і як умову розвитку її естетичної свідомості [41]. У зв'язку з цим набуває значення здатність молодшого школяра до сприймання і постає завдання розглянути його вплив на розвиток творчих здібностей в учнів початкової школи.

На початку молодшого шкільного віку відбувається перехід від

мимовільного сприймання до довільного, завдяки чому діти легше знаходять схожість предметів, ніж їх відмінність і набувають можливості трансформувати образ із метою надання йому нового вигляду.

Поняття «сприйняття» трактується в науково-довідкових джерелах як цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності за їх безпосереднього впливу на рецептори органів чуття [32, с. 336].

Домінуючу роль сприйняття в процесі психічного розвитку учнів початкової школи доводять дослідження таких науковців як: І. Біла, Н. Ветлугіна, О. Запорожець, В. Інжестойкова, Н. Карпінська, О. Леонтєв, Н. Сакуліна, Б. Теплов, Є. Фльоріна, А. Шевчук і вказують на важливість художньої діяльності у процесі розвитку творчих здібностей дітей. Так, Н. Ветлугіна відзначає зв'язок сприйняття з чуттєвою сферою, в розвитку чуттєвих способів сприйняття творів мистецтва; Б. Яворський розглядає накопичення зорових, сенсомоторних, мовленнєвих вражень як перший етап творчого розвитку.

Вітчизняні науковці В. Клименко і М. Коновальчук акцентували на значному впливі почуттєвого сприйняття на творчий розвиток і вважали, що розвитку почуттів сприяє зустріч із новизною, встановлення контакту між дитиною і предметом та стверджують: чим багатший чуттєвий досвід дитини, чим глибші її емоції і почуття, тим яскравіші образи уяви і гостріше бажання відтворити власні враження у творчій діяльності [18;19].

Джерелом почуттєвого сприймання і творчості є мистецтво, на що вказують чисельні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, Б. Юсов звертав увагу на впливі комплексу мистецтв у творчому розвитку особистості; Н. Аніщенко довела значення комплексної взаємодії мистецтв у формуванні естетичного сприйняття дітей, розвитку здатності до спілкування з мистецтвом, художніх потреб, смаків та інших компонентів естетичної свідомості, що органічно пов'язані зі сприйняттям [1, с. 40]. Дослідниця вважає естетичне сприйняття основою творчої діяльності і вбачає в ньому «взаємодію результатів перцептивних та інтелектуальних, репродуктивних і творчих

психічних актів», завдяки яким воно здійснюється у формі відчуттів, уявлень, асоціативного мислення і є комплексною психічною діяльністю, що має значення для розвитку творчих здібностей [1, с. 41].

Передумовою творчості вважає вітчизняна дослідниця І. Біла потенційну здібність до різностороннього мислення, почуттів та дій і розглядає креативність дітей як індивідуальну траєкторію психічного розвитку, інтегральну якість, що проявляється у спрямованості, допитливості, прагненні до пізнання, здібностях до подолання стереотипів [3, с. 14].

В. Крутецький показниками сформованості креативності у дітей називає низку психологічних особливостей, які реалізуються в процесі художньої діяльності: чутливість до проблем, готовність їх розв'язувати власними силами; відкритість новим ідеям, інтерес до невідомого; схильність руйнувати чи змінювати стереотипи, відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків; спроможність виходити за рамки заданої іншими ситуації; швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій; загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень, незвичності, складності; уміння підійти до проблеми з різних точок зору; уміння вносити щось нове, видавати оригінальні ідеї, розв'язувати нові завдання, досягати незвичних результатів; пошуково-перетворювальне ставлення до дійсності; висока пізнавальна активність, допитливість; уміння швидко переходити від одного способу розв'язання до іншого, переключатися; переконструювати елементи в нових комбінаціях (комбінаторні властивості); дотепність, почуття гумору, інтерес до парадоксів; сміливість та незалежність суджень, здатність до постановки власної мети; об'єктивність суджень, неупередженість оцінок; самокритичність, здатність посміятися з себе; використання різних форм доказів; уміння помічати зв'язки між ознаками, формально між собою не пов'язаними; здатність сприймати об'єкти комплексно, цілісно, виділяти в них головне, істотне, відкривати потенційне; розвинена уява, метафоричність (створення фантастичних ідей); уміння дивуватися; здатність прогнозувати, передбачати, висувати гіпотези, робити припущення; орієнтація на високі стандарти якості, ідеальні еталони.

Отже, можна стверджувати, що психологічні особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволяє визначити в їх структурі когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти. Розглянемо детальніше зазначені компоненти розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

Когнітивний компонент включає в себе формування уявлень про художні засоби, розвиток уяви і творчого мислення, вміння встановлювати різноманітні асоціативні зв'язки, фантазувати, імпровізувати що допомагають молодшому школяреві реалізуватися в творчій діяльності. Базуючись на наявних уявленнях, знаннях і художньому досвіді, учні генерують нестандартні рішення запропонованих завдань, які відрізняються неповторністю, що свідчить про розвиток творчих здібностей.

Згідно з визначеними віковими особливостями учнів початкової школи до когнітивного компоненту можемо віднести творче мислення, яке спрямоване на створення суб'єктивно нового продукту або рішення задач новими способами. В учнів спостерігається сплеск дослідницької активності, яка характеризується такими якостями, як зростання самостійної творчої діяльності і критичність мислення. Школяр намагається навчитися ставити дослідницькі цілі, висувати гіпотези причинно-наслідкових залежностей, що впливає на розвиток його творчих здібностей.

Формування творчого мислення нерозривно пов'язано з уявою, оскільки обидва психічних процеси мають аналітико-синтетичний характер і визначаються ступенем невизначеності проблемної ситуації. Наочно-образний компонент уяви учня початкової школи в цілому характеризується значною свободою оперування образами об'єктів дійсності і продуктивністю перетворення індивідуального досвіду. Творча діяльність учнів генерується із двох джерел, які активізують уяву: від переживання дитини – рішення внутрішніх протиріч, що впливає на формування оригінальних задумів, передають почуття і емоції автора, і від його інтересу до світу і розв'язання

суперечностей цього світу, що впливає на планомірне і самостійне виконання діяльності [40]. Тому, для розвитку творчої уяви необхідна наявність у дитини знань, досвіду і різноманітних вражень, які вона може отримати при виконанні творчих завдань.

Таким чином, представлені вище показники співвідносяться з когнітивним компонентом та дозволяють судити про розвиток творчих здібностей учнів початкової школи в межах організованої освітньої системи .

Емоційний компонент розвитку творчих здібностей представлений позитивним ставленням учнів початкової школи до художньої діяльності та власних емоційних переживань в процесі творчого самовираження дітей. Розвиток творчих здібностей починається в дитинстві, звідси велика роль дорослого в процесі забезпечення його емоційного самовираження. Основною умовою усвідомлення і прояву дитиною своєї індивідуальності є прийняття та підтримка дорослим його емоційних проявів.

Прийняття та підтримка з боку вчителя, що створює умови для творчого розвитку, спонукає учня до художньої діяльності й емоційного самовираження. Звідси, для розвитку емоційного компонента творчих здібностей необхідно, щоб дитина позитивно ставилася до вчителя і орієнтувалася на нього, як на творчий зразок.

Іншим показником емоційного компоненту творчих здібностей є емоційні переживання дитини у сприйнятті творів мистецтва, що виникають у неї в процесі виконання художньої діяльності, образотворчої та технологічної. Важливо, щоб дитина відчувала сплеск емоцій при створенні творчого продукту, що спонукало б її до вдосконалення цього продукту і прагнення реалізувати себе в художній діяльності.

Наступний компонент творчих здібностей – продуктивний, включає мотиви, інтереси, спеціальні уміння та навички оволодіння засобами художньо-творчої діяльності. Даний компонент дозволяє визначити особистісну значимість для учня початкової школи та розвитку творчих здібностей в процесі художньої діяльності, передбачає наявність у молодшого школяра

бажання займатися художньою діяльністю, продукувати нові ідеї, образи, усвідомлювати свої творчі можливості, реалізовувати результати пізнання, вміння успішно виконувати певні дії і навички виконання діяльності без контролю з боку свідомості і з успішним результатом.

Отже, психологічні особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи виявляються в розвитку пізнавальної активності, творчого мислення, творчої уяви, емоційно-почуттєвої сфери, пошуково-перетворювального ставлення до дійсності і знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволило нам визначити в їх структурі когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти.

Вирішення завдань нашого дослідження потребує детального розгляду питання художньої діяльності з метою виявлення її особливостей та врахування в освітньому процесі як засобу розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

1.3. Художня діяльність та її педагогічний потенціал в контексті розвитку творчих здібностей учнів початкової школи

Концепцією «Нова українська школа» одним із найважливіших завдань передбачено значне поліпшення мистецької освіти, виховними завданнями освітньої галузі «Мистецтво» Державного стандарту початкової загальної освіти визначено: формування у дітей ціннісного ставлення до мистецтва та навколишнього світу, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, задоволення потреб в художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні [29].

Дослідження проблеми розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності вимагає з'ясування питання сутності художньої діяльності, її природи, методологічних засад і педагогічного

потенціалу в розвитку особистості.

Наукові джерела вказують на те, що за своєю природою художня діяльність є естетичною і властива будь-якій людині. Однак науковці відносять її до категорії особливого виду людської діяльності, в якій творчість є основою і вимагає від особистості яскраво виражених специфічних здібностей: розвиненого образного мислення, уяви, фантазії, високо розвиненого почуття емпатії тощо.

Так, Ю. Якуба пояснює специфічність художньої діяльності наступними характеристиками:

1) продуктом художньої діяльності, її матеріалізованою формою є твори художньої творчості, синонім якого – мистецтво;

2) процес творення, а також процес художнього сприйняття виступає творчим процесом;

3) у процесі художньої діяльності розвиваються і формуються творчі здібності людини;

4) художня діяльність ґрунтується на принципах творчої діяльності; художня діяльність, як і творча, поліфункціональна. Рівень здатності до художньої творчості визначає готовність особистості до художньо-творчої діяльності [47, с. 56]

За твердженням науковців художня діяльність вимагає також специфічних здібностей. Специфічні здібності у свою чергу поділяються: на загальні, якими визначаються успіхи людини в самих різних видах діяльності і спілкування (розумові здібності, розвинені пам'ять і мова, точність і тонкість рухів рук тощо); спеціальні, визначальні успіхи людини в окремих видах мистецтв. Так, у музикантів це музичний слух та почуття ритму, у художника – зорова пам'ять, у артиста – здатність до перетворення тощо.

Цікавими є питання природи художньої діяльності та її походження і розвитку. Серед основних концепцій походження та розвитку художньої діяльності вчені виокремлюють: біологізаторську, психоаналітичну, ігрову, трудову, магічну концепції, сутність яких репрезентовано в таблиці 1.1.

Концепції походження та розвитку художньої діяльності

Назва концепції	Сутність концепції	Автор концепції
Біологізаторська теорія	розвиток художньо-творчої діяльності пов'язують з потребами залучення уваги живої істоти протилежної статі	Ч. Дарвін
Психоаналітична теорія	художньо-творча діяльність виникає із афективних конфліктів психіки, вона є формою витіснення і сублімації потягів людини; використання елементарних потягів вищих цілей	З. Фрейд
Ігрова теорія	концепція пов'язана з потребою людини витратити нерозтрачену у трудовій діяльності енергію, в необхідності «тренування» для засвоєння соціальних ролей	Г. Спенсер, Г. Ален, К. Гроссе, К. Ланге тощо
Трудова теорія	художньо-творча діяльність є «дитям» праці, а не гри; корисні якості предметів стають об'єктом художньої насолоди	Г. Плеханов тощо
Магічна теорія	художньо-творча діяльність як форма різних видів магії, що вплетена в повсякденне життя первісної людини	Г. Коулл, Д. Рушер тощо

З'ясування питання природи художньої діяльності в дослідженнях О. Новікова вказує на її інтегративну єдність із такими видами як: ціннісно-орієнтовна, пізнавальна, перетворювальна, комунікативна та естетична діяльність. У контексті вчення М. Кагана художня діяльність пов'язує в одну систему працю, пізнання, спілкування й ціннісні орієнтації людини і виступає

як особлива, специфічна форма практичної дії, особлива форма спілкування людей, пізнання й ціннісних орієнтацій. Формою єдності різних видів діяльності виступає художній образ (рис. 1.1.) [14].

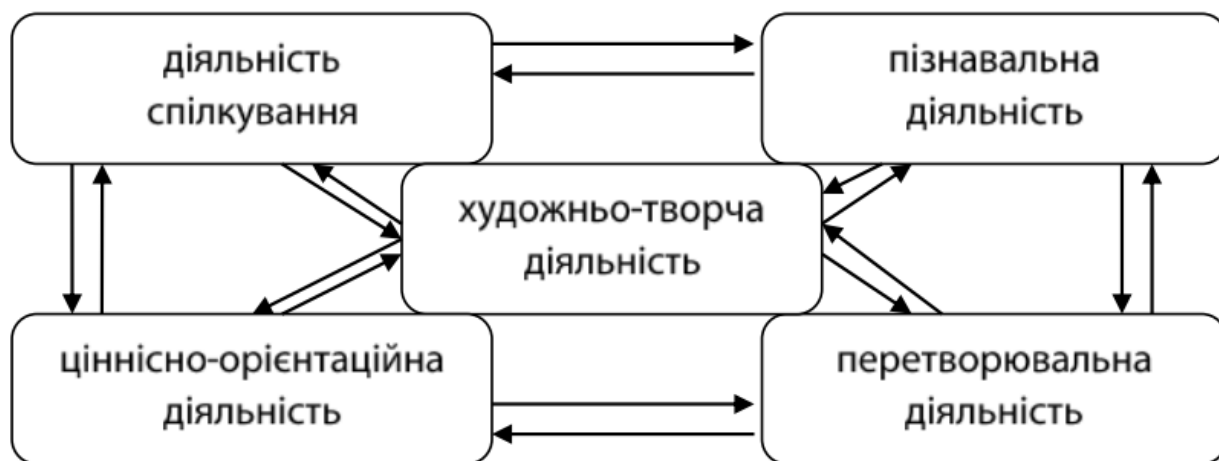


Рисунок 1.1. Єдність діяльності особистості в художньо-творчій діяльності (за М. Каганом)

Оскільки інтеграція в освіті є одним із пріоритетних напрямів, а для мистецької освіти засобом полі художності, вважаємо за необхідне розглянути методологічні основи художньої діяльності. Методологія художньої діяльності, на думку вченого, складають такі принципи як: принцип єдності художнього відображення (художник відображає реальність, висловлюючи себе); принцип єдності відображення та перетворення (відбиваючи реальність, художник перетворює її). Відбиваючи дійсність, художник одночасно і перетворює її: матеріально чи ідеально, перетворює реальну дійсність або створює вигадану, уявну [30].

Перетворення дійсності мистецтвом здійснюється через засоби, зміст, форми і методи художньої діяльності. Якщо засоби художньої діяльності визначаються як інструменти, за допомогою яких здійснюється, чим робиться, то методи позначаються як способи діяльності, тобто, як робиться.

Так, О. Новіков виокремлює в художній діяльності наступні засоби: матеріально-технічні, логічні, мовні, математичні.

Матеріально-технічні засоби необхідні художнику в процесі творчості:

папір, холст, акварель, глина, театральний реквізит, сценічний майданчик тощо.

Логічні засоби допомагають скласти сюжетну лінію твору, логіку театральної постановки, побудови мелодії тощо. Логіка художнього твору, яку створив художник, задає певні орієнтири для слухання музики, споглядання творів живопису, скульптури та кіномистецтва, читання художньої літератури. Але унікальність художньої діяльності полягає в тому, що її твори надають можливість кожній людині привносити у відтворюване свій життєвий досвід, своє бачення світу, свої переживання, свою оцінку. Тому сприймання творів мистецтва за своєю природою має також творчий потенціал.

Мовні засоби художньої діяльності базуються на специфічній знаковості, сутність якої полягає в чуттєвому сприйманні предмету. Відомо, що художні образи відсилають нас до інших предметів і явищ, які існують за межами матеріалізованого плану і передбачають розуміння, взаємозв'язок, комунікабельність між художником та реципієнтом. Кожен вид мистецтва має свою специфічну художню мову: живопис має колорит, фактуру, лінійну конструкцію, спосіб організації глибини на двомірній площині; графіка використовує лінію, штрих, пляму у співвідношенні з білою поверхнею листа; поезія – інтонаційно-мелодійні засоби, розмір, риму, фонічні звучання; музика – мелодію, ритм, гармонію тощо.

Збагачення мовних засобів художньої діяльності забезпечується індивідуальністю художника, адже відомо, що кожен майстер має свою особливу образотворчу мову, основу якої складає сукупність почуттів, темпераменту тощо, оскільки розкриття особистості художника завжди є висвітленням його індивідуальних рис та якостей. Чим оригінальніша мова художника, чим повніше розкриє себе художник за допомогою своїх творів, тим повніше глядач, слухач сприйме його твір мистецтва, тим більшу цінність матимуть його твори. У розкритті мовних засобів слід звернутися до їх структурних складових в кожному виді художньої діяльності. Наприклад, в музичній мові такими засобами виступають музичні звуки, інтервали, співзвуччя, лади, тональність, метри, ритми, тембри тощо [38].

Математичні засоби за своїм походженням мають давніші корені і були інструментом для художників, які прагнули до математичної точності у відображенні дійсності. Прикладом слугують пропорції «золотого перетину», пропорції людського тіла, які були виміряні Б. Мікеланджело, геометричні фігури в живописі та архітектурі: «Чорний квадрат» К. Малевича або «Кола» В. Кандинського; єгипетські піраміди; «магія чисел» у китайському мистецтві; математичні співвідношення частот звуків у музиці і засновані на них способи зведення квінтового кола тощо.

Також, як було зазначено вище, перетворення дійсності мистецтвом здійснюється через форми і методи художньої діяльності, які позначаються як способи діяльності і стосуються процесу творення.

Так, художній метод визначаються як об'єктивно історична закономірність у безпосередніх, конкретно-чуттєвих відносинах людини з оточуючим її світом, заломлена специфічно художнім образом у певному, історично сформованому типі суспільної свідомості та діяльності і стала основним принципом, знаряддям, методом художньо-творчого освоєння всього конкретного різноманіття реальної дійсності [38].

Метод художньої діяльності реалізується у стилях. Категорією «стиль» визначаються: великі етапи розвитку мистецтва (бароко, рококо, сентименталізм, імпресіонізм, конструктивізм, формалізм тощо); певні мистецькі школи чи групи митців (школа Рубенса, школа Вахтангова, віденська класична школа тощо); національні або регіональні особливості художнього відображення та висловлювання (слов'янський стиль, скандинавський, східний стиль тощо); індивідуальна творча манера художника (моцартівський стиль, шаляпінський виконавський стиль, стиль Л. Українки в поезії тощо).

Крім того, слід зазначити про методи, які безпосередньо стосуються операційної складової художньої діяльності. У живопису, наприклад, малюнок, колір, колорит, повітряна та лінійні перспективи, світлотіні тощо представляють групу методів-дій. В той же час техніка живопису представлена сукупністю прийомів, зокрема різноманітними мазками, які можуть бути

густими, пастозними, або «спокійними» у лесуванні, чи роздільними, імпресіоністськими. Сукупність методів-дій та методів-операцій разом утворюють таке явище як індивідуальний почерк художника.

До форм естетичної комунікації науковці відносять виставки, музеї, спектаклі, концерти тощо та різні види мистецтв.

Отже, аналіз наукових досліджень питання сутності художньої діяльності доводить про гармонійне поєднання логічних та інтуїтивних процесів в її природі, необхідність безпосереднього чуттєвого контакту людини з навколишнім світом як джерела витоків творів мистецтва. Природа художньої діяльності дозволяє розглядати її освітній потенціал в початковій школі як засіб розвитку творчих здібностей, удосконалення здатності бачити, споглядати, відчувати, фантазувати, розвитку уявлення, образного мислення, почуття гармонії [19].

Аналіз наукових публікацій з висвітлення досліджуваної проблеми доводить, що науковці розглядають художню діяльність учнів початкових класів як: синтетичну, спрямовану на формування емоційно-ціннісного ставлення до світу та перетворення учнями самих себе як суб'єктів навчання (В. Чернякова [44]); інтегровану дизайнерську діяльність, яка включає в себе різноманітні жанри і художньо технічні засоби – зображувальні, графічні, архітектурні, театральні, кінематографічні, фотографічні, музичні та інші (О. Наконечна [28]); будь-яку діяльність, яка безпосередньо пов'язана з різними видами мистецтва і реалізується в наступних етапах: сприйняття, творчість, виконавство, оцінка (Н. Ветлугіна [36]).

Важливими для нашого дослідження є висновки наукових розвідок вітчизняної вченої І. Білої, яка визначає художню діяльність як складну систему «взаємопов'язаних дій психологічного та практичного плану, спрямованих на сприйняття і оцінку творів мистецтва, творчий задум роботи, які, в свою чергу, відображаються у виконавській образотворчій діяльності» і розглядала її структуру як синтез двох органічно пов'язаних дій: внутрішніх (психологічних) і зовнішніх (практичних). Психологічний компонент, на думку вченої,

складається з оціночного акту, акту сприйняття, реконструктивного акту, які розкриваються у відповідних процесах оцінки художнього твору, сприйняття творів мистецтва, задуму майбутньої роботи. Практичний компонент художньої діяльності, за твердженням І. Білої, втілюється у виконавчому акті і розкривається в творчій діяльності [4, с. 43].

Таким чином, можна стверджувати, що художня діяльність в молодшому шкільному віці розглядається науковцями як процес інтегрованої взаємодії психологічних і практичних компонентів, спрямованих на пізнання, перетворення і відображення світу засобами художньої виразності, в якому відбувається саморозкриття, самовираження і самореалізація особистості.

Висновки попереднього підрозділу нашого дослідження свідчать, що психологічні особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи виявляються в розвитку пізнавальної активності, творчого мислення, творчої уяви, емоційно-почуттєвої сфери, пошуково-перетворювального ставлення до дійсності і знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності. Згідно з цим, вважаємо за необхідне розглянути можливості художньої діяльності в розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

Педагогами й психологами доведено, що найбільш ефективним засобом зрощування дитини є мистецтво, творення прекрасного й зустріч із ним. Як зазначає вітчизняна вчена Л. Михайлова, «у будь-який період свого розвитку суспільство стикається з проблемою: мистецтво здатне суттєво, і в той же час по-різному, впливати на свідомість людини, а отже, необхідність пошуків дієвих шляхів використання його виховної функції кожного часу залишається актуальним» [25, с. 26].

Так, проблему естетичного розвитку школярів засобами мистецтва слова і театру висвітлено у теоретичних і методичних дослідженнях Н. Миропольської; педагогічні умови розвитку художньої обдарованості особистості визначено і охарактеризовано в працях О. Комаровської; концепцію інтегративної мистецької освіти, її компетентнісних засад і технологічних вимірів

обґрунтовано в теорії та втілено в практику Л. Масол.

Художній діяльності належить важлива роль у розвитку творчих здібностей молодших школярів, його освітній потенціал сприяє розвитку пізнавальної активності, творчого мислення, творчої уяви, емоційно-почуттєвої сфери, пошуково-перетворювального ставлення до дійсності.

Роль художньої діяльності в розвитку творчих здібностей зазначала О. Рудницька і наголошувала на відмінності вивчення мистецьких дисциплін від інших освітніх дисциплін, яку вбачає в збагаченні чуттєвої сфери, адже мистецтво «...удосконалює здатність бачити, відчувати, споглядати», а мистецькі твори звернені до сенсорної сфери дитини, її емоцій та почуттів [35, с. 134].

Художня творчість є своєрідним осмисленням людиною світу і себе в ньому. Це осмислення виражається в специфічному оформленні матерії, естетичній організації особливих чуттєво сприйнятих знаків, особливостях мови (мови звучань, ліній, рухів, ритмів, слів тощо). Мистецтво впливає на того, хто сприймає твір (слухає музику, читає вірші), пробуджує його думки і почуття, активізує гаму художньо значущих смислів.

У запровадженні художньої діяльності та розвитку творчих здібностей учнів початкової школи перспективним є поліхудожній підхід, заснований на ідеї синтезу мистецтв. Ідея поліхудожнього підходу була запропонована дослідником Б. Юсовим, який розробив методіку в галузі художнього розвитку творчих здібностей дітей, засновану на синтезі мистецтв із можливостями творити та розвиватися у різних видах художньої діяльності [46].

Ґрунтуючись на загальнонауковому розумінні інтеграції, автор поліхудожнього виховання виокремлює три рівні педагогічної інтеграції мистецтв:

1. Комплекс з упорядкуванням відносин між творами різних видів мистецтва, встановленням між ними простих зв'язків, наприклад, на основі спільності теми або приналежності до одного культурного епосу.

2. Взаємодія, що передбачає більш глибокі зв'язки між творами

мистецтва (розгляд окремих видів мистецтва на поліхудожній основі – із залученням аналогів та стимулів з інших видів мистецтва, виявлення спільних для різних видів мистецтва образотворче виразних засобів – композиції, ритму, темпу, інтонації, взаємне ілюстрування – підбір мальовничого ряду до музичному твору або, навпаки, підбір до зорового ряду музичних та поетичних творів).

3. Інтеграція як синтез, в якому передбачено взаємне проникнення різних видів художньої діяльності на основі їх взаємододатковості, органічне поєднання творів різних видів мистецтва у художнє ціле.

Інтеграція різних видів художньо-естетичної діяльності природна для учнів початкової школи, вікові особливості яких дозволяють легко перемикатися з одного виду діяльності на іншу. Заняття, побудовані на інтегративній основі, допомагають активному розвитку творчих здібностей учнів, поваги до особистості учня, створення справжньої творчої атмосфери під час уроків.

Інтеграція різних видів художньої діяльності у педагогічному процесі початкової освіти дозволяє сформувати у молодших школярів цілісну картину світу, узагальнені вміння, системні знання; посилити світоглядну спрямованість інтересів; більш ефективно сформувати їх переконання та досягти всебічного розвитку особистості. Інтеграція областей мистецтв призводить до більш зацікавленого пізнання, пізнавальної активності, розвитку творчого мислення, активізації творчої уяви, емоційно-почуттєвої сфери, пошуково-перетворювального ставлення до дійсності. Поліхудожній підхід сприяє емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженню особистості.

Дослідження сучасного вітчизняного науковця В. Кардашова доводять, що в сучасній школі переважає домінування художньої інформації й елементів грамотності, яке не пов'язане з єдиним процесом розвитку «художньо-творчих сил особистості», у зв'язку з чим сприйняття творів мистецтва школярами відбувається на аналітичному рівні, що гальмує творчу активність дитини і

вимагає орієнтації на суб'єктивно-емоційний зміст діяльності молодших школярів. Такий підхід до організації сприймання художніх творів і художньо-творчого самовираження молодших школярів, на нашу думку, сприятиме формуванню ціннісних орієнтацій засобами мистецтва [16].

Отже, аналіз науково-методичної літератури дозволив охарактеризувати педагогічний потенціал художньої діяльності в контексті розвитку творчих здібностей учнів початкової школи. З'ясовано, що художня діяльність характеризується унікальними можливостями впливу на особистість дитини і має розглядатися як процес інтегрованої взаємодії психологічних і практичних компонентів, спрямованих на пізнання, перетворення і відображення світу засобами художньої виразності, в якому відбувається саморозкриття, самовираження і самореалізація особистості. Структурними компонентами художньої діяльності визначено: сприйняття, творчість, виконавство, оцінка. Доведено, що художня діяльність учнів початкової школи має ряд особливостей: доступні для дітей форми прояву (малюнки, ліплення, усне і письмове художнє слово, мелодії, драматизації, танці та ін.); досвід, отриманий в одному виді мистецтва, впливає на діяльність в інших видах; художня діяльність носить суб'єктивно-творчий характер.

З'ясовано, що впливаючи на всі сфери особистості молодшого школяра: інтелектуальну, емоційно-чутливу, мотиваційну, соціально-комунікативну, поведінкову, діяльнісну, сфери свідомості і підсвідомості та ін., художня діяльність створює умови для творчого самовираження особистості. Взаємозв'язок видів художньої діяльності через засоби виразності, елементи художнього мислення створюють сприятливі умови для розвитку творчих здібностей та розкриття особистості, а оволодіння технічними прийомами і художньою мовою кожного з них надають можливість для більш широкого діапазону творчого самовираження дитини.

Таким чином, проведене дослідження теоретико-методологічних засад проблеми розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності дозволяє зробити наступні висновки.

Проблема творчих здібностей є предметом наукового аналізу значної кількості досліджень, більшість яких визначають творчість як системне явище, що забезпечується здібностями, мотивами, уявою, інтуїцією, знаннями й досвідом особистості і спрямовується як на продукування нових матеріальних та духовних цінностей, так і на власне життєтворення. Поняття розвитку творчих здібностей визначається як процес сприяння творчій діяльності та активності, розвитку і вихованню особистості, що виявляється в якісних психологічних змінах та творчому самовираженні індивідуальності. Основними характеристиками творчих здібностей в науковій літературі називаються: внутрішня мотивація, здатність до виявлення та постановки проблеми; генерування значної кількості ідей; оригінальність, нестандартність у вирішенні завдань; здатність удосконалювати об'єкт, вирішувати проблеми; здатність до аналізу і синтезу відповідно до вимог певного виду творчої діяльності. З'ясовано, що творчі здібності розвиваються у процесі творчої діяльності; специфіка творчих здібностей в художній діяльності полягає у здатності до емоційно-почуттєвого сприйняття, співпереживання, естетичної емпатії, наявності творчої уяви, художньо-образного і асоціативного мислення, синестезії.

Вікові особливості розвитку творчих здібностей учнів початкової школи виявляються в розвитку пізнавальної активності, творчого мислення, творчої уяви, емоційно-почуттєвої сфери, пошуково-перетворювального ставлення до дійсності і знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволило нам визначити в їх структурі когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти.

Педагогічний потенціал художньої діяльності в контексті розвитку творчих здібностей учнів початкової школи полягає у впливі на всі сфери особистості молодшого школяра: інтелектуальну, емоційно-чутливу, мотиваційну, соціально-комунікативну, поведінкову, діяльнісну, сфери свідомості і підсвідомості, чим створює умови для творчого самовираження особистості. Взаємозв'язок видів художньої діяльності (образотворчої,

музичної, театральної, хореографічної тощо) через засоби виразності створює сприятливі умови для розвитку творчих здібностей та розкриття особистості, а оволодіння технічними прийомами і художньою мовою кожного з них надають можливість для більш широкого діапазону творчого самовираження дитини.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УРОЧНИЙ ТА ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

2.1. Мета, завдання і структура моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час

Проаналізувавши науково-педагогічну літературу з проблеми, зроблено висновок, що для розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності важливим є процес сприяння творчій діяльності та активності, розвитку і вихованню особистості, що виявляється в якісних психологічних змінах та творчому самовираженні індивідуальності.

Ефективність реалізації визначених нами засобів художньої діяльності в розвитку творчих здібностей учнів початкової школи залежить від проектування освітнього процесу для молодших школярів та використання методу моделювання. З цією метою нами розроблено педагогічну модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час (далі Модель) на основі науково-педагогічної моделі технології розвитку творчих здібностей на заняттях із малювання вітчизняної дослідниці Л. Шульги [46].

Для обґрунтування розробленої нами Моделі вважаємо за доцільне розглянути загальну сутність зазначеної дефініції. Поняття «модель» має латинське походження, що означає спосіб, образ, міру. Розкриваючи суть методу моделювання, можна констатувати, що основою його є опосередковане оперування штучно створеною системою, яка знаходиться у необхідній до об'єкту пізнання тотожності. Тому головною метою методу моделювання більшість науковців убачають у створенні моделі, яка в повній мірі спроможна

відтворювати причинно-наслідкові зв'язки, що існують в реальному об'єкті.

Модель є абстрактним поданням теорії, її «операціоналізації», яку можна передати «емпіричним шляхом» [39, с. 339]. Основною вимогою до моделі є її адекватність, тобто «відповідність реальній дійсності, суттєвим властивостям об'єкта» [12, с. 516].

Аналіз науково-теоретичної літератури з даного питання дозволяє переконатися в доцільності розроблення педагогічної моделі практичної реалізації мети з творчого розвитку молодших школярів засобами художньої діяльності.

Розроблену Модель спрямовано на розвиток творчих здібностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи (рис. 2.1).

Метою розробленої Моделі визначено: розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час освітнього процесу початкової школи. Її досягнення стає можливим через реалізацію наступних завдань: розуміння особливостей художньої діяльності; уявлення про види мистецтва і засоби виразності; розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси; розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; художньо-творче самовираження учнів завдяки ознайомленню їх із художніми виразними засобами.

Реалізація першого завдання – розуміння особливостей художньої діяльності; уявлення про види мистецтва і засоби виразності; розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей – конкретизується в навчанні учнів вмінню встановлювати різноманітні асоціативні зв'язки, розвитку дослідницьких здібностей в експериментуванні з художніми матеріалами, формуванні здатності входити в образ і передавати його характерні особливості пластикою, жестами, мімікою, голосом, використовувати запас вражень від навколишнього світу та продукувати оригінальні ідеї та рішення.

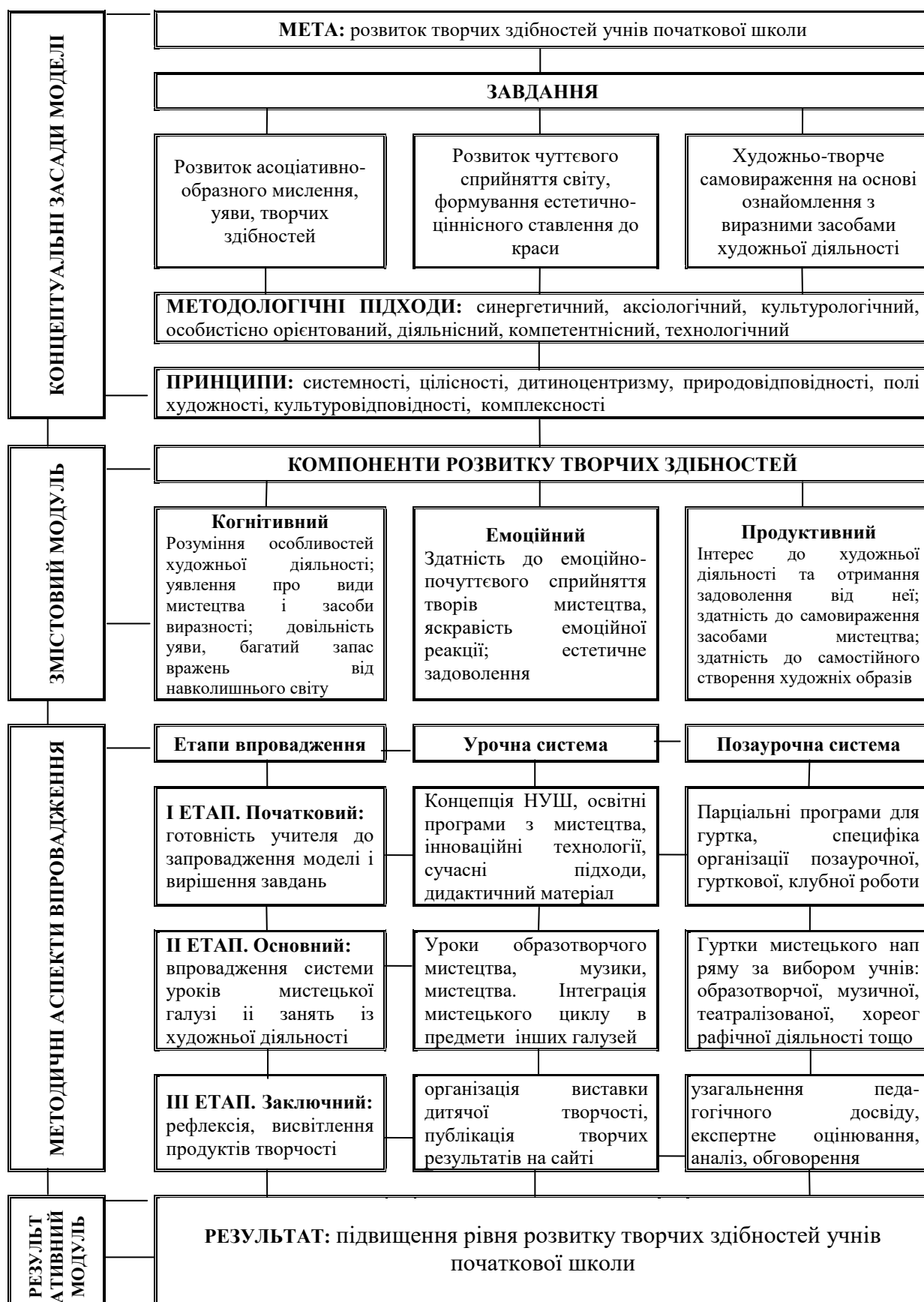


Рисунок 2.1. Модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час

Друге завдання – розвиток у молодших школярів чуттєвого сприйняття світу і формування в них естетичного ставлення до нього здійснюється через: розвиток здатності помічати, відчувати і розуміти красу в навколишньому світі; формування культури сприйняття об'єктів краси (природи, людини, мистецтва) і чуттєвого відгуку (здивування, захоплення, милування, радості) в процесі художньо-творчої діяльності (дослідження, гри, фантазування, імпровізації), формування здатності до «входження» в образ, розвиток здатності виражати особисте відношення до світу власною творчістю: словом, кольором, малюнком.

Третє завдання – художньо-творче самовираження на основі ознайомлення учнів початкової школи із художніми засобами виразності – спрямоване на: розвиток у дітей потреби в художній діяльності та отримання задоволення від неї, здатності до самовираження за допомогою образотворчої, музичної, театралізованої діяльності, володіння навичками художньої діяльності, здатності до самостійного створення художніх образів.

Структурними компонентами даної Моделі є модулі: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дозволяє ефективно впливати на основні компоненти творчого розвитку молодших школярів: когнітивний (розуміння особливостей мистецтва і художньої діяльності; уявлення про види мистецтва і художньої діяльності та засоби художньої виразності; довірливість уяви, багатий запас вражень від навколишнього світу), емоційний (здатність до емоційного переживання творів мистецтва; яскравість емоційної реакції; естетичне задоволення) і продуктивний (інтерес до художньої діяльності та отримання задоволення від неї; здатність до самовираження художніми засобами; здатність до самостійного створення художніх образів, вияву фантазії, уяви, творчої активності), які є взаємозалежними.

Отже, з метою розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час розроблено Модель, яку спрямовано на вирішення завдань: розуміння особливостей художньої

діяльності; уявлення про види мистецтва і засоби виразності; розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси; розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; художньо-творче самовираження учнів завдяки ознайомленню їх із художніми виразними засобами. Структуру Моделі представлено модулями: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дозволяє ефективно впливати на основні компоненти творчого розвитку молодших школярів: когнітивний (розуміння особливостей мистецтва і художньої діяльності; уявлення про види мистецтва і художньої діяльності та засоби художньої виразності; довільність уяви, багатий запас вражень від навколишнього світу), емоційний (здатність до емоційного переживання творів мистецтва; яскравість емоційної реакції; естетичне задоволення) і продуктивний (інтерес до художньої діяльності та отримання задоволення від неї; здатність до самовираження художніми засобами; здатність до самостійного створення художніх образів, вияву фантазії, уяви, творчої активності).

2.2. Концептуальні засади моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час

Розглянемо методологічні підходи та психолого-педагогічні принципи практичної реалізації Моделі.

В основу розробленої Моделі покладено сучасні методологічні підходи: синергетичний, аксіологічний, культурологічний, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, технологічний.

Реалізація синергетичного підходу в Моделі сприяє оновленню змісту, методів і форм освітнього процесу з урахуванням таких чинників як саморозвиток, креативність і нелінійність мислення; вимагає організації

процесу пізнання невід'ємного від переживання і спілкування, що продукує активне творення молодшими школярами знання, набуття необхідних вражень, відчуттів, досвіду, умінь та навичок художньо-естетичної діяльності; формує новий тип відносин між учителем і учнем, взаємну допомогу та співробітництво, спільне, творче освоєння світу; слугує основою діалогічного спілкування з природою, мистецтвом, навколишнім світом і сприяє розкриттю власних тенденцій розвитку [17].

Аксіологічний підхід у Моделі спрямовує освітній процес на відкриття учням справжніх цінностей, естетично-морального ставлення до себе, інших людей, предметного світу, природи, мистецтва, їх розуміння і переживання під час зустрічі, спілкування, гри, фантазування, імпровізації, художнього самовираження. Такий підхід забезпечує формування в учнів соціально-цінних і моральних якостей, спрямованих на благо людини, створення краси навколо себе, збереження різноманітності світу. Так, І. Бех визначає пріоритетною метою виховання «особистісне самоусвідомлення, виховання та розвиток духовних цінностей», яка досягається через вплив мистецтва на емоційну сферу дитини, завдяки чому вона долучається до світу духовних, естетичних і художніх цінностей [2, с. 196].

Згідно з культурологічним підходом педагогіка є частиною духовної культури суспільства, а процес виховання та освіти повинен долучати людину до конкретного культурного середовища, створювати умови для осмислення культурних надбань рідного краю, країни, усього світу, стимулювати внутрішню роботу дитини над своїми діями і вчинками. Слід зазначити, що змістова сторона педагогічного процесу в культурологічному підході забезпечується системою найвищих ціннісних відносин, у яких «Людина» постає як найвища цінність. Так, Л. Масол зазначає, що перед сучасною освітою постає завдання з виховання духовної людини, яка мислить і прагне творити [24].

Особистісно орієнтований підхід у центр педагогічної Моделі ставить особистість школяра, розуміння закономірностей його розвитку, визнання його

унікальності, забезпечення розкриття творчого потенціалу. На думку І. Беха, стратегія побудови виховного процесу в площині особистісно орієнтованого підходу «мусить визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі» [2, с. 39, 42]. Особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та навчання в єдиний процес допомоги, підтримки, розвитку, підготовки дитини до життєтворчості, самоактуалізації, самореалізації, саморозвитку і спрямовує діяльність педагога на забезпечення сприятливих умов щодо формування кожної дитини як унікальної особистості, розкриття її природного потенціалу, розвиток її творчих здібностей.

Діяльнісний підхід ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Так, О. Леонтьєв зазначав, що людина засвоює «опредмечену» психологічну реальність тільки через взаємодію з оточуючим середовищем і вважав зовнішню діяльність з реальними предметами первинною в процесі інтеріоризації – переходу до внутрішньої, яка відбувається за допомогою розумових операцій [23].

Компетентнісний підхід, за визначенням І. Беха, І. Зарубінської, О. Кононко, зміщує акценти з процесу накопичення знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в учнів початкової школи здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у діяльності [20]. Метою впровадження компетентнісного підходу в сучасну початкову освіту є самореалізація особистості, формування в неї загальнолюдських цінностей, оволодіння методами пізнання; освіта через набуття індивідуального досвіду та забезпечення єдності діяльності й розвитку [33].

Технологічний підхід, за визначенням Б. Ліхачова, Г. Селевка, С. Сисоевої, моделює шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного предмета, передбачає визначення способів організації освітнього процесу, мети, засобів її досягнення, етапів творчої діяльності, технічних засобів [37]. Науковці зазначають, що технологічний підхід до вибору методів, організаційних форм взаємодії учнів і вчителя забезпечує ефективність освітнього процесу .

Підґрунтям ефективності Моделі нами визначено наступні основоположні педагогічні ідеї (принципи), які є:

- принцип цілісності, який проявляється в системності, структурності, сталості, самостійності цілого і вимагає врахування всієї сукупності матеріальних, соціальних, моральних, культурних, психолого-педагогічних та інших умов, що мають вплив на розвиток творчих здібностей учнів початкової школи;

- принцип дитиноцентризму лежить в основі особистісно орієнтованої освіти дитини, розширенні її можливостей у самореалізації та саморозвитку на засадах гуманізації реального буття, посилення уваги до її цінностей та інтересів задля формування в неї основ життєвої компетентності;

- принцип природовідповідності спрямований на пізнання багатогранної природи особистості, особливостей анатоμο-фізіологічного розвитку людини з урахуванням її віку і статі. Означений принцип передбачає врахування вікових особливостей дітей, орієнтує на забезпечення умов для задоволення їхніх домінантних потреб: у русі, ігровій діяльності, пізнанні, творчості, спілкуванні з людьми і природою;

- принцип поліхудожності передбачає розширення й поглиблення змісту навчання і виховання за рахунок застосування різних видів мистецтва, їх взаємодоповнення й взаємозбагачення;

- принцип культуровідповідності передбачає нерозривний зв'язок виховання з культурними надбаннями людства і свого народу, зокрема із знаннями про загальнолюдські багатства в царині духовної та матеріальної культури, про особливості розвитку і становлення національної культури та її взаємозв'язки із загальнолюдською; знаннями історії свого народу, його культури; забезпеченням духовної єдності і спадкоємності поколінь;

- принцип системності має реалізуватись через створення в свідомості школяра образу світу – цілісної багаторівневої системи уявлень про навколишнє середовище, інших людей і саму себе. Від педагогічного процесу

вимагає наявності всіх ознак системи: логіки процесу, взаємозв'язку його частин, цілісності тощо;

– принцип комплексності передбачає відбір і взаємозв'язок форм і методів роботи, їх усвідомлене використання з метою досягнення запрограмованого результату. Реалізується даний принцип у Моделі через використання комплексу мистецтв і різних видів художньої діяльності в урочній і позаурочній діяльності.

Отже, концептуальні засади розробленої моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочній та позаурочний час базуються на сучасних методологічних підходах (синергетичний, аксіологічний, культурологічний, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, технологічний) і принципах, покладених в її основу (системності, цілісності, дитиноцентризму, природовідповідності, поліхудожності, культуровідповідності, комплексності).

2.3. Методичні аспекти запровадження моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочній та позаурочний час

Основними структурними компонентами Моделі є змістовий і методичний модулі, які містять критеріальний апарат, запропоновані етапи розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочній та позаурочний час і діагностичні методики з визначення рівнів розвитку (рис. 2.1.).

Розроблення критеріального апарату дослідження здійснювалося на основі визначення творчого розвитку молодших школярів засобами художньої діяльності, структура якого складається з трьох взаємопов'язаних компонентів і відповідних критеріїв та показників.

Когнітивний критерій оцінює загальний пізнавальний і творчий розвиток

молодших школярів: уявлення про особливості художньої діяльності, види мистецтва і засоби виразності; довільність уяви, багатий запас вражень від навколишнього світу багатство та ініціативність уяви і творчого мислення. Показниками когнітивного критерію виступають: розуміння особливостей різних видів художньої діяльності; уявлення про види мистецтва і засоби виразності; довільність уяви, багатий запас вражень від навколишнього світу.

Емоційний критерій дозволяє визначити рівень розвитку емоційно-почуттєвої сфери учня, його здатність до емоційного переживання і відчуття краси мистецтва, вираження естетичних емоцій, переживань, прояв емоційної реакції в процесі сприйняття краси мистецтва і навколишньої дійсності та художній діяльності; адекватність змісту художнього образу, цілісне чуттєве сприймання, емоційна вразливість; сенсорна культура: почуття кольору, форми, ритму. Показниками емоційного критерію є: здатність до емоційно-почуттєвого сприйняття творів мистецтва, яскравість емоційної реакції; естетичне задоволення.

Продуктивний критерій визначає рівень інтересу до художньої діяльності, засвоєння та застосування учнями необхідних спеціальних якостей, умінь і навичок, що сприяють самовираженню засобами художньої діяльності, здатність до створення художнього образу за допомогою уяви і фантазії. Показниками продуктивного критерію є: інтерес до художньої діяльності та отримання задоволення від неї; здатність до самовираження засобами мистецтва; здатність до самостійного створення художніх образів, вияву фантазії, уяви, творчої активності.

Розроблено методичний супровід щодо впровадження системи урочних та позаурочних заходів із розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами художньої діяльності, які реалізуються на трьох етапах: початковому, основному і заключному.

Перший етап – початковий спрямовано на готовність учителя до реалізації завдань Моделі з урахуванням сучасних технологій. Вчитель повинен знати: вимоги державних документів про освіту, зокрема Законів України,

Національної доктрини, концепцію НУШ, концепцію художньо-естетичного виховання школярів, державних освітніх стандартів; сучасні інноваційні процеси і технології в початковій освіті; сучасні вітчизняні та зарубіжні науково-педагогічні вимоги до художньо-естетичного розвитку школярів та основ національного виховання учнів у початковій школі; психологічні закономірності загального і художнього розвитку учнів; базові та варіативні навчальні програми з мистецтва для початкових класів; методику проведення уроків предметів мистецького циклу; особливості інноваційних педагогічних технологій (інтерактивних, проектних тощо) порівняно з традиційним навчанням; специфіку організації самонавчання в галузі мистецтва та специфіку організації позаурочної, гурткової, клубної роботи.

Вчитель повинен вміти: проводити уроки дотримуючись вимог навчальних програм; впроваджувати інноваційні технології викладання предметів мистецької галузі; застосовувати сучасні аудіовізуальні і мультимедійні засоби; добирати художні твори для проведення уроків – музичні, візуальні, образотворчі; самостійно працювати із сучасною психолого-педагогічною літературою та мистецькими матеріалами (фонохрестоматії, слайди, відео); організовувати позаурочну діяльність учнів.

Учитель планує позаурочну виховну роботу в напрямку музичного, образотворчого мистецтва, мистецтва (згідно із річним планом роботи школи) і готує супроводжуючі дидактичні матеріали до уроків:

- наочні матеріали - схеми, плакати; комп'ютерні слайди; репродукції картин, скульптур, споруд; портрети видатних діячів мистецтва, культури; відеотеку, фонохрестоматію тощо;

- роздаткові матеріали для уроків мистецького циклу: картки із схемами, таблицями; уривки музичних, художніх творів, поезій, історичних подій тощо; розробляє сценарії виховних заходів, плани-конспекти відкритих уроків; узагальнює досвід роботи та готує опис власного педагогічного досвіду.

Другий етап – основний, спрямовано на впровадження системи урочної та позаурочної системи з художньої діяльності: проведення уроків мистецької

галузі, гурткових занять, позаурочних заходів з елементами художньої діяльності. На уроках вводиться ігрова драматургія з теми, що вивчається, простежуються зв'язки з музикою (прослуховування музичних творів, встановлення взаємозв'язку музики та образотворчого мистецтва), літературою (читання віршів, загадок, казок, потішок, виконання ілюстрацій), історією (вивчення історії творів подій при вивченні сюжетно-тематичних картин тощо), технологією (виготовлення іграшок, посуду для подальшого розпису), МХК (вивчення культурної спадщини, життя та творчості художників і скульпторів тощо), інформатикою.

Змістовий модуль відображає особливості змісту матеріалу з розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі урочної та позаурочної системи початкової школи. Для досягнення мети розвитку творчих здібностей молодших школярів нами запроваджено систему урочної і позаурочної діяльності, яка складалась із уроків мистецької галузі та позаурочних заходів із використанням художньої діяльності.

На кожному уроці і позаурочному заході нами створено наступні педагогічні умови: цілеспрямованість і систематичність в художній діяльності; мотивація до творчого самовираження; комфортне середовище для естетичного сприймання творів живопису; підтримання позитивного ставлення учнів до художньої діяльності; розвиток уяви, фантазування, імпровізації під час сприймання творів та створення власних композицій; індивідуальний підхід до учнів; розвиток самореалізації, самовираження молодших школярів засобами художньої діяльності.

Розглянемо докладніше систему урочної і позаурочної діяльності на прикладі 2-го класу.

1. Урок з теми: «Осінній парк». Реалізовані психолого-педагогічні умови: мотивація до творчої діяльності; створення творчого середовища, що сприяє розвитку живописного сприйняття; підтримання стійкості позитивного ставлення учнів до художньої діяльності. Учитель знайомить дітей з історією пейзажу, демонструє репродукції картини І. І. Левітана «Золота осінь»,

пропонує слухання музики А.Вівальді «Жовтень». Учні працюють над створенням композиції осіннього пейзажу акварельними фарбами.

2. Позаурочний захід із теми: «Пейзаж Запорізького краю». Реалізовані психолого-педагогічні умови: підтримка стійкого позитивного ставлення учнів до художнього самовираження засобами образотворчої діяльності; розвиток уяви; індивідуальний підхід до учнів. Педагог веде бесіду з учнями про багатство нашої Батьківщини, про чудову красу Запорізького краю, українського степу, берегів славетного Дніпра, легендарної Хортиці. Бесіда супроводжується переглядом репродукцій живопису Г. Мацегори, Б. Єгорова, А. Фоміна, за допомогою яких будують уявлення про національний пейзаж. Створення власних робіт відбувається під супровід української народної музики, яка додає національного колориту сприйманню. Малюнок виконується в техніці гуаші. Кожна дитина представляє національний пейзаж по-своєму. Діти фантазують, малюють птахів, ягоди і квіти, які ростуть на Батьківщині.

3. Позаурочний захід із теми: «Морська стихія». Реалізовані психолого-педагогічні умови: організованість художньої діяльності за певними правилами; розвиток уяви; індивідуальний підхід до учнів. Під час сприймання репродукцій І. Айвазовського «Рибалки на море» і « Чорне море» вчитель знайомить учнів із творчістю талановитого художника і фіксує увагу дітей на тому, що саме викликає в дітей захват. Діти слухають музику М. Римського-Корсакова «Садко», відтворюють її характер хореографічними рухами, зображують море в техніці гуаші.

4. Гурткове заняття з теми: «Архітектурний пейзаж». Реалізовані психолого-педагогічні умови: розвиток уяви; оригінальність мислення у створенні архітектурної споруди для казкового героя. Діти зображують фантастичні архітектурні споруди для казкових персонажів за допомогою гуаші. Створення художнього образу дітьми спочатку в уяві а потім на аркуші паперу за допомогою різноманітних образотворчих засобів сприяє виникненню оригінальної споруди, відповідної до характеру казкового героя.

5. Урок із теми: «Лісовий пейзаж». Реалізовані психолого-педагогічні

умови: ефективний розвиток уяви; підтримання стійкості позитивного ставлення учнів до художньо-творчої діяльності. Діти відправляються у віртуальну подорож до картин видатних художників І. Шишкіна, А. Куїнджі і І. Левітана, українського художника А. Шувалова. Творчу роботу з відтворення лісового пейзажу виконують в нетрадиційних техніках. Під час сприйняття творів живопису вчитель використовує мультимедійну презентацію з музичним супроводом. В процесі створення художнього образу учням пропонується обрати нетрадиційні матеріали для відтворення різних об'єктів пейзажу.

б. Позаурочний захід із теми «Міський пейзаж». Реалізовані психолого-педагогічні умови: мотивація до творчої діяльності; створення творчої атмосфери, що сприяє розвитку сприйняття живопису молодших школярів; розвиток уяви; індивідуальний підхід до учнів. Під час перегляду відео фрагменту про м. Запоріжжя, репродукцій картин запорізьких художників і фотовиставки «Моє рідне місто», діти упізнають знайомі місця в зображенні, обговорюють їх, виявляють позитивні емоції і своє ставлення до улюблених куточків рідного міста. Діти зображують вечірнє місто Запоріжжя в техніці гуаш за допомогою художнього прийому «монотипія».

На третьому – заключному етапі відбувається висвітлення продуктів творчості, учитель допомагає учням здійснити рефлексію щодо оцінки результатів художньої діяльності, аналізує власну роботу, систематизує й узагальнює набутий досвід, висвітлює і презентує результати впровадження Моделі розвитку творчих здібностей на веб-ресурсах, у фахових виданнях, методичних, науково-практичних заходах різного рівня. Зміст розробленої Моделі на заключному етапі реалізується через організацію виставок, фестивалів дитячої творчості, обговорення художньо-естетичних досягнень учнів із ними самими, педагогами, батьками.

Для перевірки результативності запровадження Моделі підготовлено діагностичний комплекс методів дослідження (педагогічне спостереження, бесіда, вивчення продуктів діяльності молодшого школяра, опитування, тестування, метод експертних оцінок, вправи, спостереження, протокольна

фіксація) і методик, що надасть можливість за розробленими критеріями і показниками визначити рівні творчого розвитку молодших школярів.

Для перевірки рівнів розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності за когнітивним критерієм рекомендовано візуальний тест «Викресли зайве» (додаток А) та методи дослідження: педагогічне спостереження і бесіда. Зміст дослідження спрямовується на виявлення уявлення про види мистецтва, матеріали і засоби художньої виразності.

Для дослідження емоційного критерію розвитку творчих здібностей учнів початкової школи доцільно обрати методику вітчизняних науковців І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк, які приділяють вирішальне значення у творчому розвитку молодших школярів саме емоційній сфері і наполягають для визначення рівнів її розвитку педагогічне спостереження процесу естетичного сприйняття. Для організації педагогічного спостереження науковці рекомендують використовувати екскурсії на природу, до музеїв, виставок художніх творів тощо. У невимушеній обстановці діти природно виявляють особисте ставлення до естетичних об'єктів у вигляді емоцій, рухів, міміки, жестів, суджень, що фіксується педагогом у щоденнику досліджень у вигляді протоколу (додаток Б) [9, с. 82-83].

Рівні за показником продуктивного критерію розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності визначаються за модифікованим тестом методики П. Торренса – Тест №1 П. Торренса «Закінчи малюнок» (додаток В) [50].

Отже, методичні аспекти моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час описують критеріальний апарат для визначення творчого розвитку молодших школярів, структура якого складається з трьох взаємопов'язаних компонентів (когнітивний, емоційний, продуктивний). Розроблено методичний супровід поетапного запровадження системи урочних та позаурочних заходів, які реалізуються на трьох етапах: початковому (готовність учителя до

запровадження моделі і вирішення завдань), основному (впровадження системи уроків мистецької галузі її занять із художньої діяльності) і заключному (рефлексія, висвітлення продуктів творчості). Результативність запровадження Моделі перевіряється за допомогою діагностичного комплексу методів дослідження (педагогічне спостереження, бесіда, вивчення продуктів діяльності молодшого школяра, опитування, тестування, метод експертних оцінок, вправи, спостереження, протокольна фіксація) і методик І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк, П. Торренса, які дозволяють за розробленими критеріями і показниками визначити рівні розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

Таким чином, розроблену модель розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час спрямовано на вирішення завдань: розуміння особливостей художньої діяльності; уявлення про види мистецтва і засоби виразності; розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси; розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; художньо-творче самовираження учнів завдяки ознайомленню їх із художніми виразними засобами. Структуру Моделі представлено модулями: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дозволяє ефективно впливати на основні компоненти творчого розвитку молодших школярів: когнітивний, емоційний і продуктивний, що передбачає забезпечення розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Методичні аспекти Моделі описують критеріальний апарат для визначення творчого розвитку молодших школярів і методичний супровід поетапного запровадження системи урочних та позаурочних заходів, які реалізуються на трьох етапах: початковому (готовність учителя до запровадження моделі і вирішення завдань), основному (впровадження системи уроків мистецької галузі її занять із художньої діяльності) і заключному (рефлексія, висвітлення продуктів творчості). Рівні розвитку творчих здібностей учнів початкової школи перевіряються за допомогою

діагностичного комплексу методів дослідження і методик І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк, П. Торренса, які дозволяють визначити результативність запровадження Моделі.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та вирішення проблеми розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності. Результати теоретичного дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Проблема творчих здібностей є предметом наукового аналізу значної кількості досліджень, більшість яких визначають творчість як системне явище, що забезпечується здібностями, мотивами, уявою, інтуїцією, знаннями й досвідом особистості і спрямовується як на продукування нових матеріальних та духовних цінностей, так і на власне життєтворення. Поняття розвитку творчих здібностей визначається як процес сприяння творчій діяльності та активності, розвитку і вихованню особистості, що виявляється в якісних психологічних змінах та творчому самовираженні індивідуальності. Основними характеристиками творчих здібностей в науковій літературі називаються: внутрішня мотивація, здатність до виявлення та постановки проблеми; генерування значної кількості ідей; оригінальність, нестандартність у вирішенні завдань; здатність удосконалювати об'єкт, вирішувати проблеми; здатність до аналізу і синтезу відповідно до вимог певного виду творчої діяльності. З'ясовано, що творчі здібності розвиваються у процесі творчої діяльності; специфіка творчих здібностей в художній діяльності полягає у здатності до емоційно-почуттєвого сприйняття, співпереживання, естетичної емпатії, наявності творчої уяви, художньо-образного і асоціативного мислення, синестезії.

2. З'ясовано, що шкільний вік є періодом інтенсивного розвитку творчих здібностей учнів початкової школи. Вікові особливості виявляються в розвитку пізнавальної активності, творчого мислення, творчої уяви, емоційно-почуттєвої сфери, пошуково-перетворювального ставлення до дійсності і знаходять своє

відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволило нам визначити в їх структурі когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти.

3. Охарактеризовано педагогічний потенціал художньої діяльності в контексті розвитку творчих здібностей учнів початкової школи, який полягає у впливі на всі сфери особистості молодшого школяра: інтелектуальну, емоційно-чутливу, мотиваційну, соціально-комунікативну, поведінкову, діяльнісну, сфери свідомості і підсвідомості, чим створює умови для творчого самовираження особистості. Взаємозв'язок видів художньої діяльності (образотворчої, музичної, театральної, хореографічної тощо) через засоби виразності створює сприятливі умови для розвитку творчих здібностей та розкриття особистості, а оволодіння технічними прийомами і художньою мовою кожного з них надають можливість для більш широкого діапазону творчого самовираження дитини.

4. Розроблено модель розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час, яку спрямовано на вирішення завдань: розуміння особливостей художньої діяльності; уявлення про види мистецтва і засоби виразності; розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси; розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; художньо-творче самовираження учнів завдяки ознайомленню їх із художніми виразними засобами.

5. Концептуальні засади розробленої моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час базуються на сучасних методологічних підходах (синергетичний, аксіологічний, культурологічний, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, технологічний) і принципах, покладених в її основу (системності, цілісності, дитиноцентризму, природовідповідності, поліхудожності, культуровідповідності, комплексності).

6. Методичні аспекти Моделі містять критеріальний апарат для визначення творчого розвитку молодших школярів і методичний супровід впровадження системи урочних та позаурочних заходів, які реалізуються на трьох етапах: початковому (готовність учителя до запровадження моделі і вирішення завдань), основному (впровадження системи уроків мистецької галузі її занять із художньої діяльності) і заключному (рефлексія, висвітлення продуктів творчості). Рівні розвитку творчих здібностей учнів початкової школи перевіряються за допомогою діагностичного комплексу методів дослідження і методик І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк, П. Торренса, які дозволяють визначити результативність запровадження Моделі.

Таким чином, можна зробити висновок, що теоретичне дослідження спрямовано на ефективне вирішення проблеми розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко Н. В. Педагогічна інтерпретація поняття художнього сприйняття дітей дошкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 3. С. 40-44.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 137 с.
4. Біла О. О. Формування готовності студентів до активізації художньої діяльності молодших школярів : дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Ізмаїл: [б.в.], 199 с.
5. Выготский Л. С. Проблемы возрастной периодизации детского развития. *Вопросы психологии*. 2013. № 2. С. 114-123.
6. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва : Смысл: Эксмо, 2004. 464 с.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
8. Державний стандарт початкової освіти. Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <http://surl.li/nqfs> (дата звернення 24.05.2022).
9. Демченко І. І., Пічкур М. О. Близнюк Т. О. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: монографія. Київ : Оміда, 2009. 218 с.
10. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ : Академвидав, 2008. 431 с.
11. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 386 с.
12. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

13. Іщенко Н. М. Методика розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі вивчення дисциплін освітньої галузі «Мова та література» *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи*: матер. Всеукр.наук.-практ. інтернет-конф. (м. Ніжин, 19 жовтня 2018 р.). / за заг. ред. Є. І. Коваленко, упоряд. Н. В. Білоусова. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 113-114.

14. Каган М. С. О воспитании как специфической социальной деятельности и о роли искусства в нём. Педагогика искусства и школа. Москва : СХ СССР : АПН СССР, 1982. 110 с.

15. Канащенкова, В. В. Художественное мышление и условия его развития в старшем дошкольном возрасте. *Вектор науки*. Серия: Педагогика, психология. 2011. № 2 (5). С. 104-107.

16. Кардашов В. М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва : навчальний посібник для студентів вищ.навч. закл. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2007. 296 с.

17. Качуровський М. О., Наумкіна О. А., Цикін В. О. Синергетика: нове мислення: навч. посібн. Суми: Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка. 2000. 127 с.

18. Клименко В. В. Психологія творчості: навч. посібн. для вузів. Київ : Центр навчальної літератури 2006. 480 с.

19. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів: Система літературних завдань. Київ : Шкільний світ 2010. 120 с.

20. Кононко, О. Л. Плекаймо у дітей життєдайне самоставлення. *Дошкільне виховання*. 2002. № 2. С. 3-7.

21. Костюк Г. С. Вікова психологія. Київ : Рад. школа, 1976. 272 с.

22. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей. Київ : Знання, 1963. 80 с.

23. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2-х томах. Т. I. Москва : Педагогика, 1983. 392 с .

24. Масол Л. Нова українська школа : методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 1-2 класах на засадах компетентнісного підходу: навч.-метод. посібник. Київ : Генеза, 2019. 208 с.

25. Михайлова Л. М. Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти : теорія і практика: наук.-метод. посіб. Харків : Видавництво «Точка», 2018. 248 с.

26. Моляко В. О., Музика О. Л. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир : Видавництво ПП «Рута», 2007. 319 с.

27. Мухина В. С. Детская психология: учеб. для студ. пед. ин-тов. Москва : Просвещение, 1985. 272 с

28. Наконечна О. В. Нова сутність сучасної художньої діяльності. URL: <http://intkonf.org/category/arhiv/konII/> (дата звернення 15.08.2022).

29. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Літера ЛТД, 2016. 40 с.

30. Новиков А.М. Методология художественной деятельности. Москва : Издательство «Эгвес», 2008. 72 с.

31. Пономарев Я. А. Психология творчества. Москва : Наука, 1976. 432 с.

32. Психологічна енциклопедія / під ред. О. М. Степанова. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.

33. Родигіна, І. В. Компетентнісний підхід в освіті: філософський базис. *Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації*: матеріали методологічного семінару м. (Київ, 3 квітня 2014 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. С. 78-85.

34. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посібник. Київ : Либідь, 2001. 288 с.

35. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.

36. Самостоятельная художественная деятельность дошкольников / под. ред Н.А.Ветлугиной. Москва : Педагогика, 1980. 208 с.

37. Сисоєва, С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 128 с.

38. Словник музичних термінів. Київ: Видавець Карпенко В.М., 2017.

312 с.

39. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; під заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.

40. Сухарева А. П. Активизация творческой деятельности младших школьников на занятиях по ИЗО: дис. ... канд. пед. наук: 13. 00.02. Омск, 2000. 205 с.

41. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. Киев : Рад. шк., 1985. 557 с.

42. Теплов Б. М. Способности и одаренность. Психология индивидуальных различий. Москва: Знание, 1982. 539 с.

43. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

44. Чернякова В. Е. Управління навчально-художньою діяльністю учнів початкових класів ліцею мистецтв : дис... канд. пед. наук: 13.00.09. Харків, 2009. 265 с.

45. Школа науки: монографія / под ред. Д. Д. Зербино, А. В. Рибачук. Київ : Логос, 2016. 231 с.

46. Шульга Л.М. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.08. Київ, 2018. 264 с.

47. Якуба Ю. В. Теоретичні та методичні аспекти дослідження художньо-творчої діяльності школярів у хореографічному колективі. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*. 2018. Вип. 1 (11). С. 54–62.

48. Guilford J. P. Intellectual factors in productive thinking / J. P. Guilford // *Productive thinking in education. The National Education Association*, 1968. P. 5–21.

49. Maslow A.H. *Motivation and Personality* / A.H. Maslow. New-York: Harper & Row, 1970. 369 p.

50. Torrance E. The nature of creativity as manifest in its testing. / Ellis Paul Torrance; R. Sternberg, T. Tardif (eds). *The nature of creativity*. 1988. P. 43–75.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностична картка візуального тесту

«Викресли зайве»

Мета: виявити рівень сформованості уявлення про особливості художньої діяльності, види мистецтва і засоби виразності за когнітивним критерієм

Інструкція:

1. Уважно переглянути зображення і викреслити зайве серед жанрів живопису.
2. Уважно переглянути зображення і викреслити зайве серед засобів виразності в орнаментах народного декоративно-ужиткового мистецтва (рослинний, геометричний, тваринний).

1	 <p>1</p>	 <p>2</p>	 <p>3</p>	 <p>4</p>
2	 <p>1</p>	 <p>2</p>	 <p>3</p>	 <p>4</p>

Оцінювання:

1. за правильну відповідь дитина отримує 10 балів (правильна відповідь №2).

2. за правильну відповідь дитина отримує 10 балів (правильна відповідь №3).

20 балів. Високий рівень показника уявлення про види декоративно-ужиткового мистецтва – молодший школяр вільно орієнтується в матеріалах декоративно-ужиткового мистецтва, орнаменті, розуміє особливості засобів виразності.

10 балів. Середній рівень показника уявлення про види декоративно-ужиткового мистецтва – молодший школяр має посередні уявлення про матеріали декоративно-ужиткового мистецтва, орнамент, частково орієнтується в засобах виразності.

0-9 балів. Низький рівень уявлення про види декоративно-ужиткового мистецтва – молодший школяр має обмежені уявлення про декоративно-ужиткове мистецтво, орнамент, слабо орієнтується в засобах виразності.

Додаток Б

Протокол

дослідження емоційної сфери дітей 6-7 років за методикою І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк

(Демченко І. І., Пічкур М. О. Близнюк Т. О. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: Монографія. К.: Оміда, 2009. 218 с.)

Клас _____

Учитель _____

Мета: виявлення емоційної реакції учнів під час сприйняття творів мистецтва

№	Прізвище, ім'я учня	Дата дослідження 1			Дата дослідження 2		
		Домінуюча емоційна реакція			Домінуюча емоційна реакція		
		Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
<p>Результати 1-го дослідження: 1. Високий рівень емоційної реакції у сприйнятті творів мистецтва сформований у... школярів, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 2. Середній рівень домінує в ... дітей, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 3. Низький рівень виявлений в... учнів, що складає ... % від загальної кількості обстежених</p>					<p>Результати 2-го дослідження: 1. Високий рівень емоційної реакції у сприйнятті творів мистецтва сформований у... школярів, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 2. Середній рівень домінує в ... дітей, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 3. Низький рівень виявлений в... учнів, що складає ... % від загальної кількості обстежених.</p>		

Додаток В

Тест П. Торренса «Закінчи малюнок»

(модифікований для створення декоративного образу)

Мета: визначення рівнів розвитку уяви, фантазії, здатності до самовираження засобами декоративно-прикладного мистецтва.



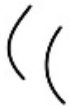

Клас _____ Дата проведення _____

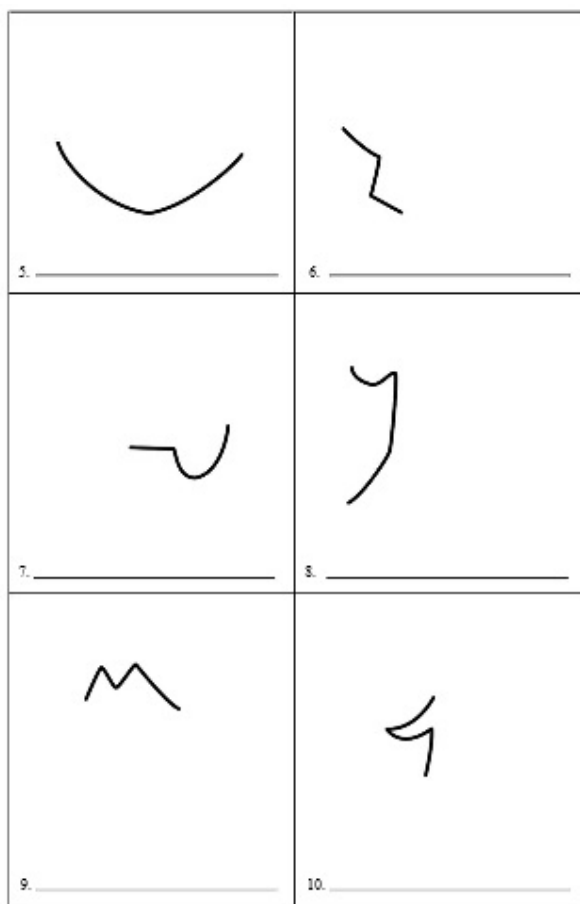
Час на виконання – 15 хвилин.

Тест модифіковано з метою дослідити рівень сформованості емоційно-ціннісного ставлення учнів до декоративно-прикладного мистецтва за діяльнісно-творчим критерієм. З цією метою дітям пропонується для дослідження обрати: художній матеріал (гуаш, акварель, олівці, фломастери, пастель, кольорові ручки); один із 10 варіантів (запропонованих П. Торренсом) площинної форми (на колі, на прямокутнику, на квадраті, на смужці) з незакінченим зображенням. Тест проводиться фронтально.

Завдання:

- домалюй незакінчену фігуру і перетвори її на художній образ;
- доповни створений образ декоративними елементами, прикрась форму;
- придумай цікаву назву для своєї роботи і презентуй її.

	
1. _____	2. _____
	
3. _____	4. _____



Рівень сформованості емоційно-ціннісного ставлення учнів до декоративно-прикладного мистецтва оцінюється за 30-бальною шкалою:

30 балів – високий рівень здатності учнів до самовираження засобами декоративно-прикладного мистецтва, учень (учениця) виявляє здатність до самостійного створення декоративних образів, вияву фантазії, уяви, творчої активності.

20 балів – середній рівень здатності учнів до самовираження засобами декоративно-прикладного мистецтва, учень (учениця) виявляє здатність до створення декоративних образів при частковому стимулюванні вчителя, динамічність уяви, фантазії, часткову активність у творчій діяльності.

10-0 балів – низький рівень здатності молодших школярів до самовираження засобами декоративно-прикладного мистецтва, учень (учениця) виявляє здатність до створення декоративних образів тільки за допомогою вчителя, слабо виявляючи при цьому уяву, фантазію, не виявляє активності у творчій діяльності.